

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ

TÜRK ÇİNİ SANATINDA TAVUS KUŞU FİGÜRÜ VE ÇİNİ PANO UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS ESER METNİ

MÜMİNE SANİYE ATEŞ

Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

Eski Çini Onarımları Ana Sanat Dalı

Tez Danışmanı:

Doç. Timur Bilir

HAZİRAN 2024

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ

TÜRK ÇİNİ SANATINDA TAVUS KUŞU FİĞÜRÜ VE ÇİNİ PANO UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS ESER METNİ
MÜMİNE SANİYE ATEŞ

Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
Eski Çini Onarımları Ana sanat Dalı

Tez Danışmanı:
Doç. Timur Bilir

HAZİRAN 2024

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Eşime, Çocuklarıma ve Aslı'ya...

ÖNSÖZ

Tavus kuşu; pek çok ikonografik hikâye, mit ve anlatıda yer alan hayvan figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlığın varoluşundan bugüne kendisine pek çok alanda yer bulan bu figür tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Tavus kuşu figürünün yaratılış hikayelerinde yer aldığı konu üzerinden özgün çini pano yapılması amaçlanmıştır. Yüksek lisans çalışmam esnasında bulunduğu katkılardan ötürü ve hoşgörülü yaklaşımıyla desteğini esirgemeyen hocam ve danışmanım Doç. Timur Bilir'e teşekkür ederim. Ayrıca yazım ve uygulama esnasında yaşadığım zorlukları paylaşan eşime, çocuklarıma ve anne babama ve arkadaşlarıma gösterdikleri anlayıştan dolayı teşekkür eder onlara sonsuz sevgilerimi sunarım.

Haziran 2024

Mümine Saniye ATEŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
RESİM LİSTESİ.....	xiii
ÇİZİM LİSTESİ.....	xxv
ÖZET.....	xxvii
SUMMARY.....	xxix
1. GİRİŞ.....	2
1.1 Çalışmanın Amaç ve Kapsamı.....	2
1.2 ÇalışmanınYöntemi.....	2
2. TÜRK-İSLAM SANATINDA KUŞ FIGÜRÜ.....	4
2.1 Sembolizm ve İkonografi.....	5
2.2 İkonografik Kuşlar.....	6
2.2.1 Gerçek Üstü Kuşlar.....	6
2.2.1.1 Çift Başlı Kartal.....	6
2.2.1.2 Zümrüdü Anka-Simurg.....	10
2.2.1.3 Siren /Harpi.....	15
2.2.2 Gerçek Kuşlar.....	18
3. TAVUS KUŞU İKONOĞRAFİSİ VE SANATA YANSIMALARI.....	22
3.1 Kültürel Bağlamda Tavus Kuşu.....	22
3.2 Türk Sanatında Uygulama Örnekleri.....	24
3.3 Kompozisyon Özellikleri.....	38
4. ÇİNİ VE SERAMİK SANATINDA TAVUS KUŞU.....	39
4.1 Çini Sanatından Örnekler.....	39
4.2 Seramik Sanatından Örnekler.....	48
5. UYGULAMA RAPORU: TAVUS KUŞLU ÇİNİ PANO.....	54
5.1. Desen Tasarımı ve Kompozisyon oluşturulması.....	54
5.2 Cennet Kapısı için Talik Hat Yazısı.....	65
5.3. Teknik Uygulamalar.....	66
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	74
ÖZGEÇMİŞ.....	79

RESİM LİSTESİ

Resim 2.2.1.1: Çift başlı kartal kabartması, 13.yy, Selçuklu Dönemi, İnce Minare Medresesi Taş ve Ahşap Eserler Müzesi, Konya.

<http://www.konya.gov.tr/konya-ince-minare-muzesi#gallery-11>

Erişim tarihi: 04.05.2024

Resim 2.2.1.2: Çift başlı kartal kabartması, Divriği Ulu Camii batı kapısı, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Sivas.

http://www.divrigiulucamii.com/tr/Bati_Kapi_3.html

Erişim tarihi: 04.05.2024

Resim 2.2.1.3: İpek kumaş üzerine altın simle işlenmiş çift başlı kartal figürü, 13.yy, Konya, Staatliche Müzesi, Berlin.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/285681>

Erişim tarihi: 10.05.2024

Resim 2.2.1.4: Çift başlı kartal tasvirli yıldız formlu çini karo, 13.yy, Kubad Abad Sarayı çinileri, Selçuklu dönemi, Karatay Medresesi Çini Müzesi, Konya; Rüçhan ARIK, **Kubad Abad**, 78.

Resim 2.2.1.2.1: Simurg'un Hipokrat'a binek olması, Şehnâme, 16.yy,, TSMK, H. 1495, 38b.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1947693> Erişim tarihi: 10.04.2024

Resim 2.2.1.2.2: Simurg'un Zali getirmesi, Şehnâme, 16.yy, TSMK, H. 1495, 38b.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1947693>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 2.2.1.2.3: Simurg ve Ejder mücadelesi, 17.yy, TSMK, H. 2163, f. 2.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1947693> Erişim tarihi: 22.04.2024

Resim 2.2.1.2.4: Simurglu yıldız formlu çini karo, Sır altı teknikli, 14.yy, Selçuklu dönemi, İran, Metropolitan Müzesi, New York, Env. no: 28.89.11

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140005459?rpp=60&pg=2&ft=tile&when=A.D.%201000-1400&what=Ceramics&pos=69> Erişim tarihi: 23.05.2024 Erişim tarihi: 21.07.2024

Resim 2.2.1.3.1: Siren, Yunan, M.Ö. 575 – 550, Geç Korint dönemi, Devlet Sanat Koleksiyonu, Dresden, Almanya.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3870252> Erişim tarihi: 22.03.2024

Resim 2.2.1.3.2: Siren tasvirli yıldız formlu çini karo, 13.yy, Kubad Abad saray çinileri, Selçuklu dönemi, Karatay Medresesi Çini Müzesi, Konya; Rüçhan ARIK, **Kubad Abad**, 121.

Resim 2.2.1.3.3: Siren Alçı Kabartma, 12-13.yy, Selçuklu Dönemi, Türk İslam Eserleri Müzesi, İstanbul, env. no: 2340

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3870252> Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 2.2.2.1: Mantıku't-tayr konulu minyatür sahnesi, Habibullah Sava, 16.yy, İsfahan, Metropolitan Müzesi, New York, env. no: 1963 (63.210.11).

<https://www.metmuseum.org/articles/concourse-of-the-birds>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 2.2.2.2: Ördekli altıgen çini karo, Çinili Hamam, sır altı tekniği, 16.yy, Victoria&Albert

Müzesi, Londra, env. no: 1680-1892.

<https://collections.vam.ac.uk/item/O224585/tile-unknown/>

Erişim tarihi: 21.04.2024

Resim 2.2.2.3: Sülünlü tabak, sır altı tekniği, 16.yy, İznik, Gülbenkian Müzesi, Lizbon, env. no: 798; Nurhan ATASOY ve Julian RABY, **İznik Seramikleri**.

Resim 3.2.1: Tavus Kuşu Şeklinde Kaligrafik Kompozisyon, Bellini Albümü, 16.yy, Osmanlı Dönemi, Metropolitan Müzesi, New York, env. no: 67.266.7.8r

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451978>

Erişim tarihi: 21.04.2024

Resim 3.2.2: Şah Cihan'ın Delhi de tavus kuşu tahtında heyetleri kabul ettiği minyatür sahnesi, 18.yy, Hindistan, Babürşahlar dönemi, British Müzesi, env. no: 2157, f.432v

<https://imagesonline.bl.uk/asset/9183/>

Erişim tarihi: 21.04.2024

Resim 3.2.3: Tavus kuşu duvar süslemesi, Ahlat Harabeşehir Kayaevi, Bitlis.

<https://x.com/olgaysyler1/status/1775268604168253722/photo/1>

Erişim tarihi: 21.04.2024

Resim 3.2.4: Kubadabad Sarayı'na ait alçı kabartma, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Karatay Medresesi Çini Müzesi, Konya.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1520729>

Erişim tarihi: 23.05.2024

Resim 3.2.5: Savurkapı Hamamı'nda bulunan tavus kuşu kabartmaları, 12-13.yy, Artuklu Dönemi, Mardin.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1520729>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 3.2.6: Niksar Büyük Hamam'da kurna üzerinde yer alan tavus kuşları, 13.yy, Tokat.

https://leyleginguncesi.blogspot.com/2012/09/tarihin-b_a_zxcskenti-niksar-1.html

Erişim tarihi: 28.05.2024

Resim 3.2.7: Meram Hasbey Hamam kapısında kemer üzerinde yer alan tavus kuşları, 14.yy, Beylikler Dönemi, Konya.

<https://docplayer.biz.tr/16407069-Konya-nin-meram-mestresindeki-mimari-bir-manzume.html>

Erişim tarihi: 25.05.2024

Resim 3.2.8: Kireçtaşı üzerine kabartma tavus kuşları, 13.yy, Artuklu Dönemi, Türk İslam Eserleri Müzesi, İstanbul, env. no: 2465.

https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;3;tr

Erişim tarihi: 25.05.2024

Resim 3.2.9: Niksar Çarşı Çeşme aynalarında yer alan tavus kuşları, 13-14.yy, Tokat.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1520729> Erişim tarihi: 25.05.2024

Resim 3.2.10: El-Cezeri'nin Kitāb fi Ma'-rifet el-Hiyel al-Hendesiyye kitabından tavus kuşu tasviri, 14.yy, Artuklu Dönemi, Cleveland Sanat Müzesi, Ohio.

<https://www.clevelandart.org/art/1945.383.a> Erişim tarihi: 25.05.2024

Resim 3.2.11: Çinili Köşk çeşme aynasında yer alan tavus kuşu tasviri, 16.yy, Osmanlı Dönemi, İstanbul.

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=36763

Erişim tarihi: 25.05.2024

Resim 3.2.12-13: Solda: Hz. Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulması, Kalender Paşa, Falnâme, 17.yy, Osmanlı Dönemi, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

Sağda: Hz. Âdem ve Havva'nın Cennette Yaratılması, Kalender Paşa, Falnâme, 17.yy, Osmanlı Dönemi, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

<https://gorgondergisi.com/asligunah/> Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 3.2.14: Fuzuli'nin Hakikatü's Süeda isimli el yazmasında tavus kuşu tasviri, 16.yy, Osmanlı Dönemi, Fransa Ulusal Kütüphanesi, Paris.

<https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc95008p>

Erişim tarihi: 21.05.2024

Resim 3.2.15: Marby Halısı üzerinde tavus kuşu figürü, 15.yy, State Historical Müzesi, Stockholm, env. no:17786

<https://samlingar.shm.se/object/D486B153-CE99-428F-B413-D3AC0E64110E>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 4.1.1: Tavus kuşu tasvirli yıldız formlu çini karo, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya; Rüçhan ARIK, **Kubad Abad**, 98.

Resim 4.1.2: Tavus kuşu tasvirli yıldız formlu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu dönemi, Kubad Abad Saray çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya; Rüçhan ARIK, **Kubad Abad**, 97.

Resim 4.1.3: Tavus kuşu tasvirli yıldız formlu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu dönemi, Kubad Abad Saray çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2074321> Erişim tarihi: 30.05.2023

Resim 4.1.4-5: Tavus kuşu tasvirli yıldız formlu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu dönemi, Kubad Abad Saray'ı depo çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

Soldaki: <https://www.haber365.com.tr/cini-sanati-nedir-nasil-yapilir-h192543>

Sağdaki: <https://tr.pinterest.com/pin/2392606027377082/visualesearch/?surfaceType=flashlight>

Erişim tarihi: 29.05.2024

Resim 4.1.6: Tavus kuşu tasvirli kare formlu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinisi, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya;

Rüçhan ARIK, **Kubad Abad**, 100.

Resim 4.1.7: Tavus kuşu tasvirli dört kollu çini karo, renkli sır tekniği, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinisi, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya; Rüçhan ARIK, **Kubad Abad**, 100.

Resim 4.1.8: Tavus kuşu tavsirli yıldız formlu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinisi, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya; Rüçhan ARIK, **Kubad Abad**, 100.

Resim 4.1.9: Tavus kuşu tasvirli çini karo, 16.yy. Osmanlı Dönemi, Mathey Koleksiyonu.

<https://sosbildergi.msgsu.edu.tr/images/dergiler/pdf/2017/nisan/18/6.pdf>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 4.1.10: Tavus kuşu tasvirli çini pano, 1914 yılı, Osmanlı Dönemi, Kütahya, Mimar Vedat Tek Evi, İstanbul. Foto: Latife AKTAN ÖZEL (1994).

Resim 4.2.1: Çift tavus kuşlu taht sahneli seramik kase, minai tekniği 12-13.yy, İran, Selçuklu Dönemi, Metropolitan Müzesi - New York, env. no: 57.36.5.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451380>

Erişim tarihi: 22.06.2024

Resim 4.2.2: Çift tavus kuşlu taht sahneli seramik kase, minai tekniği, 12-13.yy, İran, Selçuklu Dönemi, Metropolitan Müzesi - New York, env. no: 17.120.42

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/454002>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 4.2.3: Tavus kuşlu tabak, sır altı tekniği, 16.yy, İznik, Osmanlı Dönemi, Louvre Müzesi, Paris, env. no: K3449.

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010318683>

Erişim tarihi: 24.05.2024

Resim 4.2.4: Tavus kuşlu tabak, sır altı tekniği, 16.yy, İznik, Osmanlı Dönemi, Gulbenkian Müzesi, env. No: 2247; Nurhan ATASOY ve Julian RABY, **İznik Seramikleri**.

Resim 4.2.5: Tavus kuşu figürlü tabak, sır altı tekniği, 17. Yy, İznik, Osmanlı Dönemi, Metropolitan Müzesi, New York, env. no: 65.103.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451800>

Erişim tarihi: 27.05.2024

Resim 5.1.1: Köşk tasvirli tabak, sır altı tekniği, 17.yy, Osmanlı Dönemi, İznik, Christie's Müzayede Evi, Londra.

<https://tr.pinterest.com/pin/198439927324679056/> Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 5.1.2: Köşk tasvirli tabak, sır altı tekniği, 16.yy, Osmanlı Dönemi, İznik, Aga Khan Müzesi, Ontario.

https://islamicartsmagazine.com/magazine/view/22_amazing_ceramic_pieces_from_the_aga_khan_museum/ Erişim tarihi: 12.05.2024

Resim 5.1.3: Çini Pano Detay.

Resim 5.1.4: Tepelik formu ile dekore edilen kase, sır altı tekniği, 16.yy, İznik, Osmanlı dönemi, Louvre Müzesi, Paris, env. no: 2626

<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010330241> Erişim tarihi: 22.05.2024

Resim 5.1.5: Çini Pano Detayı.

Resim 5.3.1-2: Çini Pano Uygulama Detayı.

Resim 5.3.3: Çini Pano Renk Eskizi Detayı.

Resim 5.3.4: Çini Pano Uygulama Detayı.

Resim 5.3.5: Çini Pano Uygulama Sonucu.

Resim 5.3.6-7: Çini Pano Sırlama Detayı.

Resim 5.3.8: Çini Pano Final Fotoğrafi.

ÇİZİM LİSTESİ

Sayfa

Çizim 5.1.1: Çini panonun ilk taslağı.....	52
Çizim 5.1.2: Çini Panonun Geliştirilmiş Tasarımı.....	53
Çizim 5.1.3: Çini Panonun Yazı ile Tamamlanmış Son Tasarımı.....	54
Çizim 5.1.4: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 1.....	55
Çizim 5.1.5: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 1.....	55
Çizim 5.1.6: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 1.....	55
Çizim 5.1.7: Çizim Pano Tasarım Detayı, Bölüm 2.....	56
Çizim 5.1.8: Çini Pano Detayı, Bölüm 3.....	57
Çizim 5.1.9: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 4.....	58
Çizim 5.1.10: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 4.....	58
Çizim 5.1.11: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 5.....	59
Çizim 5.1.12: Çini Pano Tasarım Detayı 6.....	60
Çizim 5.2.1: Çini Pano Yazıları.....	62
Çizim 5.2.2: Çini Pano Yazıları.....	62
Çizim 5.2.3: Çini Pano Yazıları.....	63

TÜRK ÇİNİ SANATINDA TAVUS KUŞU FİGÜRÜ VE ÇİNİ PANO UYGULAMALARI

ÖZET

Türk sanat tarihinde birbirinden farklı kültürel etkenler çerçevesinde ortaya konulan yapıtlar incelendiğinde tabiata veya mistisizme dair pek çok olgunun sanatsal ya da mitolojik söylem olarak ortak bir anlatım dili kullanıldığı görülür. Bu dilin oluşumunda kültürlerin içinde buldukları sosyal çevre (kültürel yapı), inanç sistemleri ve coğrafyanın çok önemli etkenler olduğu görülmektedir. Toplumlar içinde yaşadıkları kültürel yapılar ve bu yapıların oluşmasında etken olan din- inanç sistemleri ve coğrafik- iklimsel özelliklerle kendilerini, yaratılışlarını ve varlıklarını anlatma çabası içine girmektedirler. Türk kültürel hayatı içerisinde yer alan mitler, efsaneler ve bunların anlatım dili olan simgecilik-sembolizm dönüşümündeki ikonografik motifler de Türk dilli halkların içinde buldukları bu kültürel ve çevresel yapılarla şekillendirilmişlerdir.

Tavus kuşu motifinin Türk İslam sanatındaki yerini anlamak için, öncelikle ilgili literatür taranmıştır. İkonografik çalışmalar, sanat tarihi metinleri ve çeşitli sanat eserleri incelenerek, motifin sembolik ve estetik anlamları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma, bir tasarım ve uygulama odaklı araştırma olarak kurgulanmıştır. Tavus kuşu motifinin farklı ikonografik örnekleri incelenerek, bunların İznik çini panosuna nasıl uyarlanabileceği üzerinde durulmuştur. Tasarım süreci, görsel araçlar ve sanat tarihi bilgisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma da Türk-İslam sanatının önemli bir sembolü olan tavus kuşu motifinin İznik çini panosuna nasıl aktarılabilirliği gösterilmektedir. Tasarım süreci, motifin zenginlik ve çeşitliliğini vurgulayarak, sanatseverlere ve araştırmacılara yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışma, Türk İslam sanatının canlılığını ve sürekliliğini korumak için yapılan çabaların bir örneğidir.

ANAHTAR KELİMELER: Tavuş Kuşu, Çini ve Seramik, Adem ile Havva, Geleneksel Türk Sanatlar

PEACOCK FIGURE AND TILE PANEL APPLICATIONS IN TURKISH TILE ART

When the works produced within the framework of different cultural factors in Turkish art history are examined, it is seen that many phenomena related to nature or mysticism are used in a common expression language as artistic or mythological discourse. It is seen that the social environment (cultural structure), belief systems and geography of the cultures are very important factors in the formation of this language. Societies attempt to explain themselves, their creation and existence through the cultural structures they live in and the religious-belief systems and geographical-climatic features that are effective in the formation of these structures. The myths and legends in Turkish cultural life and the iconographic motifs in the symbolism-symbolism transformation, which is their language of expression, have also been shaped by these cultural and environmental structures in which Turkish-speaking peoples exist.

In order to understand the place of the peacock motif in Turkish Islamic art, first the relevant literature was scanned. By examining iconographic studies, art history texts and various works of art, the symbolic and aesthetic meanings of the motif were emphasized. Additionally, information was obtained about the history and techniques of Iznik tile art.

This study was designed as a design and application-oriented research. Different iconographic examples of the peacock motif were examined and how they could be adapted to Iznik tile panels was emphasized. The design process was carried out using visual tools and knowledge of art history.

This thesis investigates and designs how the peacock motif, an important symbol of Turkish Islamic art, can be transferred to Iznik tile panels. The design process offers a new perspective to art lovers and researchers by emphasizing the richness and diversity of the motif. This work is an example of the efforts made to preserve the vitality and continuity of Turkish Islamic art.

KEY WORDS: Peacock, Iznik Tile, Adam and Eva

1. GİRİŞ

1.1 Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Türk İslam sanatının zengin mirası içerisinde öne çıkan motiflerden biri olan tavus kuşu, farklı disiplinlerde ve zaman dilimlerinde çeşitli ikonografi ve stilizasyonlarla ele alınmıştır. Bu tez, tavus kuşu figürünün akademik literatür de ve sanat alanındaki uygulamalarını inceleyerek, bu motifin İznik çini karoları üzerine pano olarak tasarlanması ve uygulanması sürecini ele almaktadır. Türk İslam sanatının farklı disiplinlerinde farklı ikonografi ve stilizasyonla ele alınan " tavus kuşu" figürünün, akademik literatür ve sanat alanındaki uygulamalarından yola çıkarak çini pano tasarlanması amaçlanmaktadır. Tasarımların İznik taş karo üzerine uygulanması planlanmaktadır.

Bu çalışma, Türk İslam sanatında önemli bir motif olan tavus kuşunun çini sanatına yeni kompozisyonla uygulanmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda Türk-İslam sanatında kuş figürü, sembolik ve ikonografik olarak sanata yansımaları görsel dokümanlarla desteklenerek ele alınmıştır.

Tavus kuşu hikaye ve anlatıları uygulama alanları gözetilerek irdelenmiştir. Çini ve seramik sanatındaki tavus kuşu figürü araştırılarak elde edilen görseller doğrultusunda çalışmada örneklere yer verilmiştir.

Elde edilen veriler doğrultusunda Türk çini sanatının motifleri ve tavus kuşu figürü harmanlanarak bir pano tasarımı yapılmıştır. Tasarımda ilahi kitaplarda bahsi geçen ve ayrıca halk arasında anlatılagelen Adem ile Havva'nın cennetten kovulma hikayesinin bir parçası olan tavus kuşunun kandırılma sahnesi görselleştirilmiştir.

1.2 Çalışmanın Yöntemi

Çalışma iki aşamalı olarak ele alınmıştır; Türk-İslam sanatı üzerine literatür taraması yapılmıştır. Bu alanda hazırlanan tez, makale, kitap gibi yazılı kaynaklarla birlikte görsel materyaller toplanmıştır. İkinci aşamada ise, tavus kuşu temasıyla oluşturulmuş tasarımın, çini karolar üzerine pano uygulaması yapılmıştır.

Tavus kuşu motifinin İznik çini karolar üzerine pano oluşturacak şekilde nasıl uyarlanabileceği üzerine bir tasarım süreci yürütülmüştür. Bu süreç, görsel araçlar ve sanat tarihi, geleneksel sanatların desen tasarımı kuralları gözetilerek yapılmıştır.

Eskiz kağıtları üzerine desen tasarım çalışmaları yapılmıştır. Desen kompozisyonu oluşturulduktan sonra, desenin renk eskizi çalışması yapılmıştır. Desen delinerek çini karolar üzerine kömür tozu ile transfer edilmiştir. Kontür işlemi sonrası boyaması yapılmıştır. Sırlama ve fırınlama işlemi ile süreç tamamlanmıştır.

2. TÜRK-İSLAM SANATINDA KUŞ FİGÜRÜ

Türk-İslam sanatında kuş figürü, geniş bir yelpazede çeşitli sanat disiplinlerinde ve dönemlerde önemli bir motif olarak karşımıza çıkar. Kuş, sembolik anlamlar taşıyan ve estetik açıdan zenginlik katan bir tema olarak Türk-İslam sanatının çeşitli alanlarında sıkça kullanılmıştır. Bu konu, sanat tarihi literatüründe oldukça geniş bir yer kaplar ve çeşitli çalışmalara konu olmuştur.

Hayvan sembolizminin sık kullanımı Türk kültürü içinde farklı işlevlerde olmuştur. Türk mitolojik ve inanç sistemlerinde özellikle yaratılış mitlerinde çeşitli kuş figürleri öne çıkmaktadır. Kaz, kuğu, kırlangıç gibi kuşlar Yakutlar, Yeni Sev ve Altayların yaratılış mitlerinde karşımıza çıkan örneklerdendir. Yine benzer şekilde şaman davullarında yer alan kaz ve kartal figürleri bu tezi destekler niteliktedir. Figürler dışında şamanizm inancısında kuş sembolizmi önemli bir yer tutmaktadır. Ölen kişinin ruhunun kuşa dönüşmesi ya da kişilerin ruhunun bir kuş olarak göğe uçması Türk kültüründe oldukça yaygın bir düşüncedir. Uygur Türklerinde ise; güvercin, kırlangıç, bülbül, tumucuk, siyah serçe ve kumru gibi kuşlar kutsal olarak görülmektedir (Öger-Köse, 2014:163-164). Bu sebeple kuş yuvaları Türk yapılarında yer almaktadır.

Kuş figürünün sembolik olarak kullanımı Türk-İslam sanatında oldukça yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen cennet, ölüm veya ölümsüzlükle ilişkilendirilirken bazen de ruhani varlıklar olarak kullanılmaktadır. Türk –İslam mimarisinde; cami minberlerinde mihraplarda kubbelerde ve çeşitli yapıların cephelerinde kuş figürü sıklıkla kullanılmıştır. Bu motifler, yapılara estetik katmakla kalmamış zengin bir karakter kazandırmıştır.

Kuş figürleri, çeşitli el sanatlarında da yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Minyatür, tezhip ve çini sanatında detaylı olarak işlenerek sembolik anlamlar barındıracak şekilde kullanılmıştır. Anadolu halk sanatının önemli bir parçası olan halı dokumacılığında kuş figürü sembolik olarak yer almaktadır. Geleneksel Türk kıyafetleri ve takıla-

rında özellikle saray kıyafet ve mücevherlerinde kuş figürü önemli bir yer teşkil etmektedir. Türk-İslam sanatında kuş figürü geniş bir alanda kullanılan ve anlamlar yüklenen önemli bir tema olmuştur. Bu figür, derin bir zenginlik barındıran estetik ve sembolik değerleri artırmaktadır.

2.1 Sembolizm ve İkonografi

Anlatılmak istenenin sembollerle ilişkilendirilmesi sembolizmin doğmasını sağlamıştır. Konu edilen figürün resmi veya heykeli onu anımsatacak semboller kullanarak yapılmıştır. Türk mitolojisinde sembol kullanımında hayvan figürleri öne çıkmaktadır. Bu figürler kimi zaman iyiliği kimi zaman kötülüğü kimi zaman da güzelliği temsil etmektedir. Bazı Türk toplumları kutsal veya koruyucu olarak bu sembollerden yararlanmışlardır. İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kutsiyet atfedilen kuş sembolleri buna örnek olarak gösterilmektedir.

Altay yaratılış destanındaki Tengere Kayra Kan ve kişinin (Erlık Han) deniz üzerinde uçan bir kaz olarak sembolize edildiği görülmektedir. Yine Yaratılış Destanının farklı bölümlerinde bu iki ruhun kaz ve kuğu olarak simgesel bir anlatımla yer aldığı bilinmektedir. Yeraltının kötü ruh ve Erlık Han'a ait olması Yaratılış Destanı'ndaki kuğu figürünün Erlık Han'ı temsil ettiği kabul edilmektedir. Bahsi geçen kaz figürü ise Tengri Ülgen'i (Kayra Kan) temsil ettiği düşünülmektedir (Göner, 2020: 274-275).

Türk ikonografisinde gök kutsal kabul edilmektedir. Örneğin; Kök Tengri bazen gök ile ilişkili iken bazen de göğe yakın öğelerle ilişkilendirilmiştir (Çoruhlu, 2017: 20) Göklerle bağdaştırılan kuşlara kutsal bir anlam yüklenmesinin sebeplerinden biri de bu olarak gösterilmektedir. Kartal ve doğan gibi yırtıcı kuşlar, Kök Tengri'nin simgesi olarak kaynaklarda yer almaktadır. Kök Tengri'nin sembolü olan bu yırtıcı kuşlara kurbanlar sunulduğu da bilinmektedir. Aynı zamanda uçmağın bir ifadesi olarak şaman inancında yardımcı ruh olarak yer almaktadır. (Çoruhlu, 2017: 203-223).

Benzer şekilde Yaratılış destanlarında önemli bir rol oynayan kuş figürünü, Türk kültürünün kutsallaştırdığı görülmektedir. İnsan ruhunun kuşa benzetilmesi ve bu inanca göre ruhların kuş şeklinde insanın ağzından girerek hayat verdiği bilinmektedir. Bu ina-

nış kuşların sembolik olarak çok önemli bir yer teşkil ettiğini kanıtlar niteliktedir. Yalnızca destanlara değil gerçek hayatta da kuş sembolizmi özellikle hitap biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı yörelerde sevgi sözcüğü olarak çocuklara şahinim, serçem, bülbülüm gibi kuş isimleri ile seslenilmesi de halk dininde kullanımına örnek olarak ele alınabilir (Göner, 2020:283). Tüm bu bilgiler doğrultusunda kuş figürünün temsil ettiği semboller ve ikonografilerle pek çok geleneğin içinde yer almaktadır. Pek çok kuş bu anlamda kullanılmış ve günümüze kadar inanç ve mitlerin ulaşmasında fayda sağlamıştır.

2.2. İkonografik Kuşlar

2.2.1 Gerçeküstü Kuşlar

Türk İslam sanatı içinde kökeni Orta Asya'dan Avrupa topraklarına kadar uzanan geniş bir coğrafyadan beslenen ikonografik kuşlar karşımıza çıkmaktadır. Bu kuşlardan en yaygın olarak kullanılan çift başlı kartal, siren ve zümrüdüanka kuşları hayali birer ürün olmakla birlikte insanlık tarihinin ortak kültürünü oluşturmaktadır. Farklı formlarda resmedilen bu figürler; anlatılardan beslenerek mimari yapılarda ve zanaat ürünlerinde, motif grupları ile harmanlanarak kullanılmıştır. Gerçeküstü kuşlar, antik ve mitolojik anlatılardan İslamiyet sonrası Türk sanatına kadar yaptığı yolculuk sırasında oldukça zengin bir görsel kaynak oluşturmaktadır.

2.2.1.1. Çift Başlı Kartal

Çift başlı kartal olarak adlandırılan bu kuşun iki kafası sağ ve sol yöne bakacak şekilde profilden resmedilmektedir. Bu tasvir, doğunun ve batının hakimi olduğunu sembolize etmektedir. Kanatları bazen açık bazen kapalı ve keskin pençeleri ile güçlü bir görüntüye sahiptir.

Türk kültürü içinde önemli bir yere sahip olan kartal figürünün kökeni Gök Tanrı inancına dayanmaktadır. Yakutların inanç sisteminde ruhları göğe taşıdığına inanılan kartal figürü; Gök Tanrı'yı temsil etmektedir. Aynı zamanda önemli bir türeme simgesidir. Özellikle Göktürk ve Uygur dönemlerde kartal gibi yırtıcı kuşlar hükümdar ya da bey-

leri sembolize ederken, koruyucu ruhun ve adaletin simgesi olmuşlardır. Aynı zamanda güç ve kudreti sembolize etmektedir. Kartal figürünün güç ve hükümdarlık ile ilgili simgesel anlamları İslamiyet'ten sonra devam etmekle kalmamış arma olarak da kullanılmıştır (Çoruhlu, 2011: 166)

Şaman inancında ayı, geyik, kurt, at, yılan ve balık figüründen sonra yedinci yardımcı hayvan olarak yer alan kartal figürü şaman tören kıyafetlerinde sık olarak karşımıza çıkmaktadır (Çoban, 2015: 59). Şaman törenlerinde giyimler, oyunlar ve türlü hareketler kullanılarak kartala benzemeye çalışılırdı (Güven, 2014: 293).

Resim 2.2.1.1: Çift başlı kartal kabartması, 13.yy, Selçuklu Dönemi, İnce Minare Medresesi Taş ve Ahşap Eserler Müzesi, Konya.

<http://www.konya.gov.tr/konya-ince-minare-muzesi#gallery-11>

Erişim tarihi: (04.05.2024)

Resim 2.2.1.2: Çift başlı kartal kabartması, Divriği Ulu Camii batı kapısı, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Sivas.

http://www.divrigiulucamii.com/tr/Bati_Kapi_3.html

Erişim tarihi: (04.05.2024)

Kartal motifi günümüze Anadolu masallarında anlatılagelmiştir. Bazı bölgelerde kara-kuş olarak da adlandırılarak iyilik sembolü olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır (Balcı, 2012:42). Türk sanatında kudret ve hükümdarlığın simgesi haline gelen kartal figürü; tek ve çift başlı olarak resmedilmiştir. İlk olarak Sümerlerde rastlanan çift başlı kartal figürü; Selçuklu arması olarak da kullanılmıştır. Ayrıca yapılarda bezeme unsuru olarak

da karşımıza çıkmaktadır (Çelik, 2002: 46). Sivas Divriği Ulu Camii'nin kapısı üzerindeki figür en iyi örneklerden birini temsil etmektedir (Resim 2.1.2.2).

Resim 2.2.1.3: İpek kumaş üzerine altın simle işlenmiş çift başlı kartal figürü, 13.yy, Konya, Staatliche Müzesi, Berlin.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/285681>

Erişim tarihi: (10.05.2024)

Selçuklu zanaatında önemli bir bezeme unsuru olan kartal motifi özellikle dokuma sanatında oldukça stilize edilmiş bir biçimde kullanılmıştır. Halı, kumaş, sikke, çini, ahşap ve madeni eşyalarda karşımıza çıkmaktadır. Türk kültür ve sanatında, taşıdığı sembolik anlamlarla harmanlanarak eşsiz bezeme unsuru olarak önemli bir yere sahiptir (Resim 2.2.1.3-4).

Resim 2.2.1.4: Çift başlı kartal tasvirli yıldız formulu çini karo, 13.yy, Kubad Abad Sarayı çinileri, Selçuklu dönemi, Karatay Medresesi Çini Müzesi, Konya.

2.2.1.2. Zümrüdü Anka- Simurg

Sanat eserlerine ilham olan mitolojik kuşlardan biri de simurg kuşudur. Anka ya da zümrüdü anka olarak da adlandırılan bu kuş; uzun renkli kuyruğu, güçlü pençeleri, keskin gagası ile pek çok anlatıda da yer almaktadır. Farklı sembolik anlamları bulunmaktadır. Doğaüstü güçlere sahip olan simurg Türk, Mısır, İran, Yunan ve Hint mitolojilerinde sembolik bir motif olarak yer almaktadır.

İslamiyet'ten sonra daha sık kullanılan simurg, İslamiyet öncesi diğer mitolojik kuşlarla ilişkilendirmektedir (Çoruhlu, 2019: 23). Güçlü bir sembolizmi simgeleyen simurg kuşunun üstün özellikleri öne çıkmaktadır. Sivri keskin gagası, açık ağzı, sivri kulakları, rengarenk tüyleri, büyük kanatları, uzun boynu ve kuvvetli pençelere sahip ayakları ile oldukça dikkat çekicidir. En belirgin özelliği ise uzun tüylü ve renkli kuyruğudur (Şahin, 2001: 78-79).

Bahaeddin Ögel'in (2014: 693) "Türk Mitolojisi" adlı eserinde Abdülkadir İnan'dan aktardığına göre; Hint mitolojisinde "Garuda" olarak adlandırılan kuş ile İran'da Simurg

ve zümrüdü anka kuşlarının Türk kültürüne karıştığını ancak Proto-Türk geleneklerinde bu kuşun yerini kartalın aldığını ifade etmektedir.

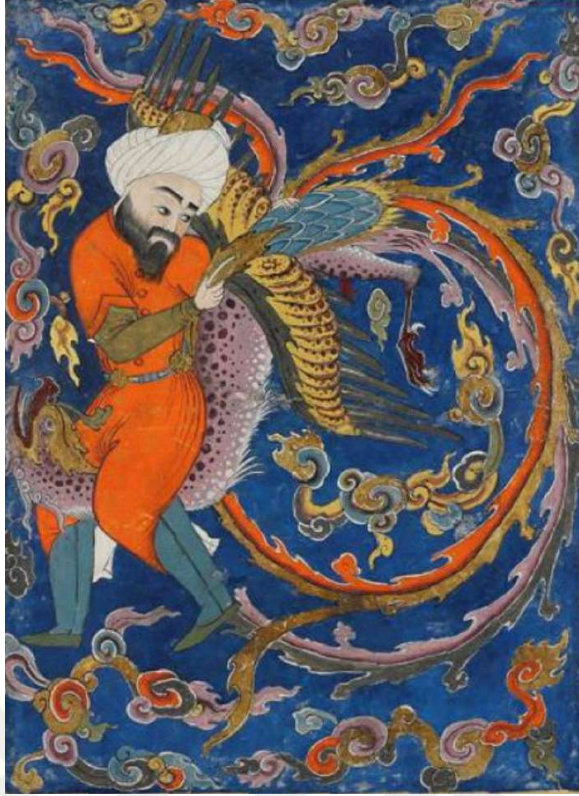
Pek çok farklı kültürün bir ögesi haline gelen simurg; görkemli ve gösterişli bir tasvir ile karşımıza çıkmaktadır. Yunan kültüründe “Phoneix”, Hint kültüründe “Garuda”, Arap kültüründe “Anka”, İran kültüründe ise “Simurg” olarak adlandırılmaktadır (Aksoy ve Bülent, 2018: 111). Eski Mısır’dan Çin ve İran mitolojisine; Müslümanlıktan Hristiyanlığa kadar çok geniş bir alanda kendine yer bulmuştur (Batislam, 2002: 197).

Osmanlı döneminde “devlet kuşu” olarak kabul edilen simurg; Kaf Dağı’nın ardında yaşayan efsanevi bir kuştur. İri gövdeli ve ihtişamlı kuyruğu ile tasvir edilmektedir (Birold ve Derman, 2020: 129).

Farsça “sî-murg” (otuz ve kuş) kelimesinden gelmektedir. Otuz ayrı kuşun özelliklerini taşıdığına inanılmaktadır. Simurg’un yeşil renk ile bağdaştırılması sebebi ile Zümrüdü Anka adını almıştır (Birold ve Derman, 2020: 129). Sami dillerindeki “ank” kökünün anlamlardan bakımında; boyun, boğaz, uzun boyuna karşılık gelmesi (Çakmakçı, 2011: 16) Anka’nın uzun boyunlu olarak tasviri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anlatı bakımından zengin bir malzeme sunan Simurg, yanarak küllerinden yeniden doğmanın dolayısı ile sonsuz bir döngü içerisinde yeniden doğmanın da sembolü haline gelmiştir. Anka’nın bu varoluşsal döngüsünün temelinde ateş bulunmaktadır. Ateşin bünyesinde barındırdığı ışığı açığa çıkması için yanması gerekmektedir. Işığın cazibesi ateşin bıraktığı külden daha etkileyicidir. Küllerinden doğmak Anka kuşunun en temel sembollerinden birini oluşturmaktadır (Kartal ve Alp, 2021: 443).

Türk masalları arasında en bilinenlerinden biri olan Keloğlan masallarında da Zümrüdü Anka karşımıza çıkmaktadır. Keloğlan’a yardım etmesi sebebi ile burada iyiliği temsil etmektedir (Önder, 1968: 7).

Resim 2.2.1.2.1: Simurg'un Hipokrat'a binek olması, Falnâme, 16.yy, TSMK, H. 1703, 38b

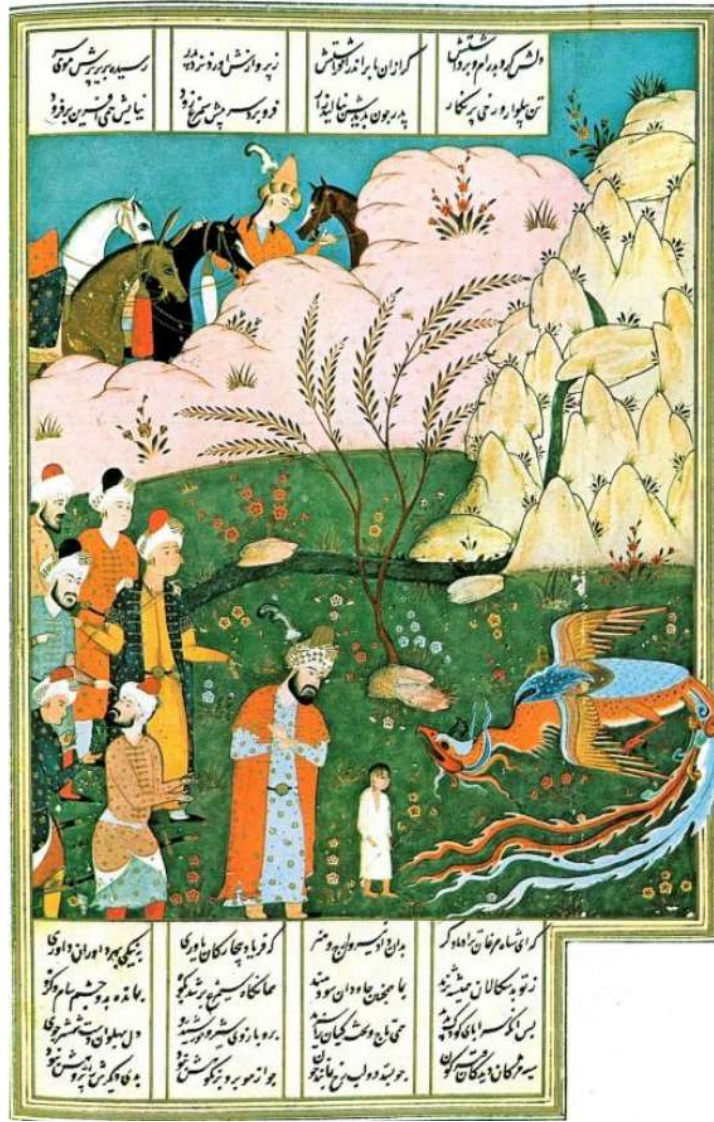
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1947693>

Erişim tarihi: (10.04.2024)

Simurg ile yolculuk yapanlar arasında Hipokrat'ta vardır (Çakmakçı, 2011: 34). Kaf Dağı'nın ardına yaptığı yolculukta Hipokrat'a binek olmuştur. Simurgun önemli kişilere binek olması bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 2.2.1.2.1).

Tasavvufi anlamda simurg sembolü Ferîdüddîn-i Attâr'ın Mantıku't-Tayr adlı eserinde kullanılmıştır. "Eser öncelikle Allah'ın varlığı ve birliği hakkında sonra da Peygamber Efendimiz (S.A.V.) ve dört halifenin fazileti hakkında bilgiler verir. Hüdhdüd kuşunun kuşlara olan sözünden başlar, Simurg'un hikâyesi ile devam eder" (Soyer, 2015: 10).

Kaf Dağı'nın ardına yaratılışın sırrını aramak üzere yola çıkan kuşlar bir araya gelerek yaptığı yolculuğu konu edilen tasavvufi anlatı da kuşların bazıları zorluklara dayanamayarak pes eder. Her kuş belirli sebeplerden yolculuktan kopar. Zorluklarla baş ederek kalan otuz kuş (Karakuş, 2020: 47) sonunda hakikatin kendileri olduğunu anlayarak simurgu oluştururlar. Bu hikaye simurg hakkında en çok bilinen anlatılardan biridir.

Resim 2.2.1.2.2: Simurg'un Zali getirmesi, Şehnâme, 16.yy, TSMK, H. 1495, 38b.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1947693>

Erişim tarihi: (22.05.2024)

Firdevsi'nin şaheseri Şehnâme'de, fedakarlık, yardımseverlik gibi üstün özelliklere sahip olan simurg, Zal ile olan hikayesinde eğitici misyon yüklenmektedir (Çakmakçı, 2011: 27) (Resim 2.2.1.2.2).

Resim 2.2.1.2.3: Simurg ve Ejder mücadelesi, 17.yy, TSMK, H. 2163, f. 2.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1947693>

Erişim tarihi: (22.04.2024)

Pek çok sembolik anlam bakımından bu figürün sanat eserlerine yansıması da oldukça fazladır. Özellikle minyatürlü el yazması eserlerde ejder- simurg mücadelesi öne çıkmaktadır (Resim 2.2.1.2.3). Seramik, çini, dokuma ve el sanatlarında simurg bezemeleri ile karşılaşmaktayız (Resim 2.2.1.2.4).

Resim 2.2.1.2.4: Simurglu yıldız formu çini karo, Kabartma teknikli, 14.yy, Selçuklu dönemi, İran, Metropolitan Müzesi, New York, Env. no: 28.89.11

[https://www.metmuseum.org/art/collection/se-](https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140005459?rpp=60&pg=2&ft=tile&when=A.D.%201000-1400&what=Ceramics&pos=69)

[arch/140005459?rpp=60&pg=2&ft=tile&when=A.D.%201000-1400&what=Ceramics&pos=69](https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140005459?rpp=60&pg=2&ft=tile&when=A.D.%201000-1400&what=Ceramics&pos=69)

Erişim tarihi: (21.07.2024)

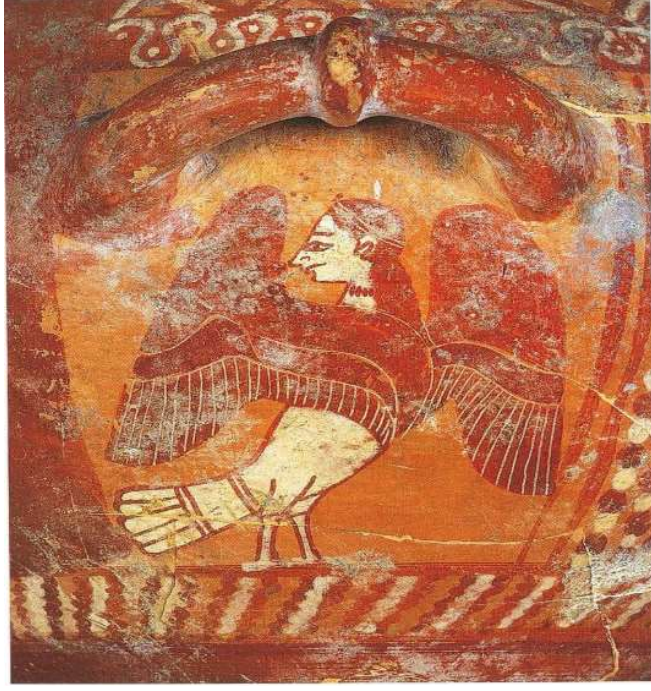
2.2.1.3. Siren / Harpi

Kadın başlı kuş gövdeli olarak resmedilen siren figürünün mitolojik ve ikonografik kullanımı, Antik Yunan'dan Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Genellikle ölümcül bir simge olarak kullanılmıştır. İlk olarak Homeros siren figürünü denizler ile ilişkilendirmiştir. Sirenlerin büyüleyici sesleri ile söyledikleri şarkılar insanları etkiler ve dinleyenleri ölüme sürüklediklerine inanılmaktadır. Bazı kaynaklarda kanatlı ölüm tanrıçaları olarak da yer almaktadır. Harpia, Harpy veya Harpiyanlar olarak da adlandırılan bu figür; "kapıp kaçmak" kelimesi ile ilişkilendirilmektedir. Başlangıçta güzel yüzlü olarak tasvir edilirken zamanla soluk yüzlü ve pis kokulu olarak kötü görünümlü bir figüre dönüşmüştür (Smith, 1990: 34).

Antik mitolojide ruhları ölümden sonraki hayata taşıyan bir figür olarak da tasvir edilmektedir. Bazı kaynaklardan deniz tanrıçası Leucothea ile ilişkilendirilerek evlilik ve doğurganlığın koruyucusu olarak ifade edilmektedir (Öpghaffen, 2009: 51). Zamanla özellikle Orta Çağ'da kuzey kültürlerinin etkisiyle kanatlarında da arınarak yarı balık yarı insan formunda tasvir edilmeye başlanmıştır. Günümüzde denizkızı ile ilişkilendirilen bu form Yunan mitolojisine yabancıdır (Erhat, 1972: 343).

Pagan mitolojisinde Odysseus on yılını ülkesinden uzakta denizde geçirir. Denizcileri güzel sesleri ile büyüleyen sirenler, denizcileri kıyılara sürükleyerek ölümlerine sebep olmaktadır. Tehlikeyi fark eden Odysseus, kendisinin ve denizcilerin kulaklarını balmu-muyla tıkayarak denizcileri kurtarır. (Bonney, 198: 420). Hristiyanlığa göre; İsa'nın çarmıha gerilmesi, Odysseus'un denizcileri sirenlerin güzel sesine kulaklarını balmu-muyla tıkaması ile özdeşleştirilmektedir. Bu inanışın altında İsa ile Odysseus'un insan-ları dünyevi zevklerden korumak için gösterdikleri çaba yatmaktadır (Bonney, 1981: 420).

Siren figürü yalnızca mitler ve anlatılarda kalmamış bezeme unsuru olarak da kullanılmıştır. M.Ö. 7-8. yüzyılda bronz kaplar ve vazolar üzerinde resmedilmiştir.

Resim 2.2.1.3.1: Siren, Yunan, M.Ö. 575 – 550, Geç Korint dönemi, Devlet Sanat Koleksiyonu, Dresden, Almanya.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3870252>

Erişim tarihi: (22.03.2024)

Ölümden sonraki hayata yolculukta yardımcı olduğuna inanılması sebebi ile cenaze eşyaları ve anıt mezarlarda da görülmektedir (Temur, 2009, s. 194). Sirenler, dekoratif olarak tek başlarına kullanıldığı gibi grifler, panterler, sphinxler ve diğer gerçek ve hayali yaratıklarla birlikte de sıkça vazo bezemelerinde yer almaktadır (Tsiafakis, 2004: 74) (Resim 2.2.1.3.1) .Orta Asya inançlarında da ruhların yolculuğunda kullanılan kuş temsili ile ilişkilendirilerek bezemelerde yer almaktadır. Gökyüzünü sembolize eden rozetlerin bulunması bu tezi destekler niteliktedir (Öney, 1967: 146-147).

Türk sanatı hüma ve devlet kuşu olarak nitelendirilen siren figürü bazı kaynaklarda Zümrüdüanka ile de ilişkilendirilmektedir. Kuş başlı ve insan gövdeli olarak sıkça resmedilmiştir (Çoruhlu, 2000: 132). Sfenks ve siren olarak adlandırılan bu yaratıklar; büyü, tılsımlı, koruyucu ve uğur getirci olarak kabul edilmiştir (Öney, 1992: 102). Bazı tasvirlerde insan başlı, akbaba göğsü, pençeleri ile resmedilerek ölümü simgeler nitelikte tasvir edilmiştir.

Resim 2.2.1.3.2: Siren tasvirli yıldız formu çini karo, 13.yy, Kubad Abad saray çinileri, Selçuklu dönemi, Karatay Medresesi Çini Müzesi, Konya.

Resim 2.2.1.3.3: Siren Alçı Kabartma, 12-13.yy, Selçuklu Dönemi, Türk İslam Eserleri Müzesi, İstanbul, env. no: 2340

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3870252>

Erişim tarihi: (22.05.2024)

Uygur sanatında ve Selçuklu dönemi sanatında sıkça kullanılmıştır. Uygur minyatür ve seramik sanatında; Selçuklu dönemi taş, ahşap, maden bezemelerinde sıkça yer almaktadır. Türk mimari bezeme unsuru olarak da kullanılan siren figürü, özellikle Kubad Abad Sarayı çinilerinde kullanılmıştır (Resim 2.2.1.3.2). Bu saraya ait sır altı ve lüster tekniği ile bezenmiş çiniler arasında pek çok yıldız levhası veya parça üzerinde siren figürü bezemesi bulunmaktadır. Yine Konya Kılıç Arslan Köşkü'nün alçı bezemelerinde ve Konya surlarının taş kabartmalarında siren figürünün kullanımına rastlanmaktadır. (Resim 2.2.1.3.3).

2.2.2. Gerçek Kuşlar

Türk sanatında ikonografik olarak sıkça yer alan gerçek üstü kuşlar yanında bezeme ve anlatılarda yer alan kuşlar da bulunmaktadır. Türk kültürünün İslamiyet'ten önce bazı kuşları ongun kuş olarak adlandırmıştır. Kuşu ruh ile bağdaştırmışlardır. Aynı zamanda cennetin ifadesi olarak da kabul etmişlerdir. Kaz, karga, baykuş, kuğu gibi kuşlar şaman inancında önemli bir yer teşkil etmektedir (Çoruhlu, 211: 186). İslamiyet'in kabulünden sonra ise farklı kuşlara anlamlar yüklenmiştir. Hüdühüd, bülbül, leylek gibi kuşlara ait anlatılar öne çıkmaktadır. Ayrıca sülün ve balıkçıl gibi kuşlar da bezeme unsuru olarak karşımıza çıkan kuşlardan bazılarıdır.

Kaz motifi, Altay yaratılış destanının yer alan Türk kültürünün önemli sembollerinden biridir. Destanda anlatıldığı üzere kaz hem yaratıcı tanrıyı hem de insanı simgeleyen bir semboldür (Radloff, 1986: 241-242).

Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış destanında yaratıcı tanrı Ülgen kuş olarak tasvir edilmektedir (Ögel, 1995: 432-433). Türk-Moğol kültüründe kuğu ve kaz sembolizmi farklı unsurlar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çoruhlu'nun (2011: 187) Roux'dan aktardığı anlatıya göre; bir erkek göle yüzmek için giren kızlardan birinin elbisesini çalar. Gölden çıkan kızlar kuğu şekline girerek giderken elbisesi çalınan genç kız gidemez. Erkek bu kızla evlenir ancak kız bir süre sonra elbisesini bulup kuğuya dönüşerek kaçar gider. Bu anlatı kuğu ve kaz masalı olarak Türk kültürlerinin ortak bir parçası haline gelmiştir.

Orta Asya'daki anıt mezarlarda ve kurganlardaki eşyalara işlenmiş kaz, kuğu ve ördek gibi tasvirler karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli ahşap oymalar ve at koşumlarında simgesel anlamlar barındıracak biçimde bu kuşlarına tasvirlerine rastlanmaktadır (Çoruhlu, 2011:187).

Ayrıca Türk kültüründe beylik sembolizmi olarak da kullanılan kuğu ve kaz sembolizmi Manas Destanı'nda da yer almaktadır. Kahraman Semetey'e tehlikeyi haber vermek isteyen nişanlısı Ay Çörek'in kuğu şekline girerek haber vermektedir. Yine Altay masallarında altın kuğu suretinde ilahlar koruyucu olarak kullanılmıştır (Çağatay, 1971: 315-316).

Güzel sesi ile pek çok kültürde önemli bir yere sahip olan hüdühüd kuşu; Eski Mısır'da saygı gösterilerek Horus'un simgelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Tevrat'ta eti yenmeyecek kuşlar arasında sayılmaktadır (Levililer, 11/19; Tesniye, 14/18).

Kur'an-ı Kerîm Hz. Süleyman'dan kuşdilini bilen, hayvan ve cinlere hükmeden peygamber olarak bahsetmektedir. En-Neml suresinde Süleyman peygamber ve hüdühüd kıssası yer almaktadır. Ayetlerde anlatıldığı üzere: Hz. Süleyman kuşları gözden geçirirken hüdühüdün olmadığını anlar. Hüdühüd döndüğünde yokluğunun sebebini açıklar. Bilmedikleri Sebe ülkesinden geldiğini bu ülkeyi bir kadının yönettiğini söyler. Sebe melekesi ile mektuplaşarak hediye göndermelerini konu edinmektedir (en-Neml 27/16-35) Hüdühüd hakkında Kur'an-ı Kerîm'de verilen bu bilgilerin yanı sıra İslami kaynaklarda başka bilgiler de bulunmaktadır. Toprağın altında yer alan suları görebilme yeteneğine sahiptir (Taberî, XI: 144). İbn Abbas'ın naklettiğine göre; hüdühüd kuşu Hz. Muhammed'in öldürülmesini yasakladığı kuşlardandır. Bunun sebebi Hz. Süleyman kıssasına dayanmaktadır (Kurtubî, XIII, 172).

Resim 2.2.2.1: Mantıku't-tayr konulu minyatür sahnesi, Habibullah Sava, 16.yy, İsfahan, Metropolitan Müzesi, New York, env. no: 1963 (63.210.11).

<https://www.metmuseum.org/articles/concourse-of-the-birds>

Erişim tarihi: (22.05.2024)

İslam edebiyatının önemli eserlerinden Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-tayr adlı tasavvufî mesnevisi de hüdhüd hikayeleri arasında önemli bir yere sahiptir (Resim 2.2.2.1). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevi'sinde Hz. Süleyman'la ilgili kıssası da öne çıkan eserlerden biridir. Divan edebiyatının önemli şairlerinde Nabi ve Nedim'de şiirlerinde de hüdhüd kuşuna rastlamak mümkündür.

Türk kültüründeki kuş sembolizminde öne çıkan kuşlardan biri de bülbüldür. Doğu ve Batı edebiyatında ortak bir unsur olarak sıkça işlenmiştir. Özellikle Fars edebiyatının etkisiyle 13. yüzyıldan itibaren Türk kültürünün önemli bir teması haline gelmiştir. Mevlana, Rifai, Ömer Fuadi, Niyazî, Gazi Giray Han, Molla Gurbetî, Hırvatî gibi önemli şair ve yazar gül ve bülbül temasını işleyen sanatçılardır.

Bunlar dışında Kutadgu Bilig, Dede Korkut, Gülistan, Hüsrev ve Şirin, Kelile ve Dimne, Manakıbu'l-Arifin, Mesnevi, Hayatü'l-Hayvan, Saltukname gibi Türk kültürünün önemli eserlerinde de ördek, turna, keklik, güvercin, saksağan, papağan, karga gibi çok çeşitli kuş anlatısına yer verilmiştir (Çoruhlu, 2011: 188).

Bu kuşlardan bazıları çeşitli sembollerle Türk kültürünü beslemiştir. Örneğin; bıldırcın yiğitlik sembolü olarak atfedilirken, turna ölümsüzlüğü simgelemektedir. Sülün güzellik ve şansın sembolü olurken karga şeytan ve kötülüğü temsil etmektedir. güvercin uzun hayatın, ağaçkakan tanrının elçisi olarak anlamlandırılmıştır (Çoruhlu, 2011: 187).

Resim 2.2.2.2: Ördekli altıgen çini karo, Çinili Hamam, sır altı tekniği, 16.yy, Victoria&Albert Müzesi, Londra, env. no: 1680-1892.

<https://collections.vam.ac.uk/item/O224585/tile-unknown/>

Erişim tarihi: (21.04.2024)

Gerçek kuşların gerçeküstü kuşlarda olduğu gibi sanata yansıyan örnekleri de vardır. Yalnızca edebi eserlere değil görsel anlamda güzel bir görüntü sunan kuşlar bezemelerde de sıkça kullanılmıştır. Halı ve dokumalarda, maden işçiliğinde, alçı kabartmalarda, çini ve seramiklerde eşsiz güzellikte kompozisyon kurguları ile uygulamalar karşımıza çıkmaktadır (Resim 2.2.2.2-3).

Resim 2.2.2.3: Sülünlü tabak, sır altı tekniği, 16.yy, Gülbenkyan Müzesi, Lizbon, env. no: 798

Bu tabakta, sonsuz hayatın sembolü olan hayat ağacı, güzellik ve şansın sembolü sülün kuşu, rumi ve tepelik motifinden oluşan bordür ile birlikte tasvir edilmiştir. Kobalt, kırmızı, yeşil ve siyah renkler kullanılmıştır. (Resim 2.2.2.3).

Tüm bu kuşların yanında tezinde ana konusunu oluşturan tavus kuşu figürü, hem ikonografi olarak hem de sanat eserlerine ilham olması sebebi ile önemli bir yer teşkil etmektedir.

3. TAVUS KUŞU İKONOĞRAFİSİ VE TÜRK SANATINA YANSIMALARI

3.1 Kültürel Bağlamda Tavus Kuşu İkonografisi

Sülüngiller familyasından tavus kuşunun erkek olanının başında hotozu vardır; kuyruk tüyleri, geniş bir yelpaze şeklinde açıldığında göze benzeyen çok renkli, süslü, alımlı simetrik beneklerle donatılmıştır. Erkek tavus kuşu kur yapma döneminde kuyruklarını açarak sergiler; kuyruğu 150cm ye kadar uzundur, kuyruk çok uzamış sırt teleklerinden oluşur. Dişi tavus kuşu parlak yeşil boyunludur, gövdesi kahverengi ya da gridir erkek tavus kuşunun aksine kuyruğu tek renkli ve kısadır. Tavus kuşlarının kuyruk tüylerinin güzelliği herkesi kendine hayran bırakır ve kuyruk tüyleri türlerine göre farklılık gösterir; çoğu zaman yeşil, altın sarısı, lacivert ve mordur.

Üç farklı türü; mavi tavus kuşu, yeşil tavus kuşu ve Kongo tavus kuşu şeklindedir. Mavi tavus kuşu Hindistan'da yaşar ve ülkenin ulusal kuşudur. Yeşil tavus kuşu nesli tükenmekte olan hayvanlardandır ve Myanmar'dan Cava adalarına kadar olan bölgede yaşar. Kongo tavus kuşu 1936 yılında keşfedilmiştir, Kongo tropikal ormanlarında yaşar.

Tavus kuşları genellikle ot ve böceklerle beslenir, toplu olarak yaşar, uzun mesafe uçabilir ve ortalama yaşam süreleri 15 yıldır. Tavus kuşları güzel görünüşleri için beslenir ve sayılarının az olması sebebiyle eti için kesilmezler. Tavus kuşlarının güzelliğinin aksine sesleri oldukça çirkindir.

Erkeğinin yelpaze şeklinde açılan geniş kuyruğu dolayısı ile dikkat çeken bu kuş türü, kuyruğu üzerinde yer alan ve "göz tüyü" olarak adlandırılan, göze benzer beneklerden dolayı pek çok uygarlığın ikonografisinde kendine yer bulmuştur (Çetin, 2017: 8). Bu gösterişli kuş, sembolik anlamda yüklendiği simgeleri ile mitolojik anlatılarda sıkça kullanılmıştır.

İlk olarak Hint mitolojisinde karşımıza çıkan tavus kuşu savaş tanrısını simgelemektedir. Antik Çağ'da etinin geç bozulması sebebi ile ölümsüzlüğü; güzelliği sebebi ile de

zenginlik ve soyluluğun sembolü haline gelmiştir. Grek mitolojisine baktığımızda ise tavus kuşu, tanrıça Hera'nın sembolüdür. Zeus ve İo hikayesinde anlatıldığına göre; tanrıça Hera, yüz gözlü canavar olan Argon'un gözlerini kuyruğuna serpermiş ve tavus kuşunun kuyruğu bu şekilde oluşmuştur (Cömert, 2006: 40). Bu sebeple Hera betimlemelerinde tavus kuşuna rastlanmaktadır.

Roma imparatorluğunda da tavus kuşu önemli bir yer teşkil etmektedir. Romalıların villalarının bahçelerinde tavus kuşu beslemeleri ve mezar odalarına gösterişli tavus kuşu bezemeleri yaptırmaları bu tezi desteklemektedir. Romalıların tavus kuşunu soyluluk göstergesi olarak kabul ettikleri kaynaklarda yer almaktadır. Ortaçağ Hristiyan sanatının dinsel ikonografisinde ise tavus kuşu figürü, bir kaptan karşılıklı kutsal su içer vaziyette tasvir edilmiştir. Bu kompozisyon özellikle erken Bizans sanatında ruhun ölümsüzlüğünü sembolize etmesi sebebiyle yaygın olarak kullanılmıştır (Parman, 1993: 388).

Antik Mısır uygarlığında ölümsüzlük ve yeniden doğuşun simgesi olarak yeraltı dünyasının tanrısı Osiris ile ilişkilendirilmiştir. Tavus kuşunun her yıl tüylerini değiştirmesi de bu sembolizmin kaynağı olarak gösterilmektedir. Ayrıca ölü gömme törenlerinde de kullanılmıştır. Sonsuz yaşamın bir işareti olarak kabul edilerek ahiret hayatında ölüne yanına yer alan bir sembol olmuştur (Çetin, 2017: 8).

Çin uygarlığının mitolojisinde ise; sülün başlı ve tavus kuyruklu bir kuş olan "feng-huang" kuşu cennetin kanatlı gücü olarak gösterilmektedir. Bu sembolizmin yanı sıra dünyayı yaratan dört efsanevi yaratıktan biri kabul edilmektedir. Ayrıca Ming Hanedanı'nın da sembolü olan tavus kuşu; egemenlik ve gücün simgesi olarak kullanılmıştır (Çetin, 2017: 8).

İran uygarlığında çok geniş bir alanda kullanılan tavus kuşu sembolü; Pers mitolojisinde köpek başlı, aslan pençeli, tavus kuşu kuyruklu "simurg" olarak karşımıza çıkmaktadır. Simurg aynı zamanda egemenliğin sembolüdür. Sasani döneminde tahtın simgesi olarak hükümdarların giysilerinde kabartma olarak kullanılmıştır. Hristiyan sanatında da yer alan karşılıklı şekilde tasvir burada da karşımıza çıkmaktadır (Gündoğdu, 1979: 463).

Yezidilik inancında da tavus kuşu önemli bir sahiptir. Yezidilerin yedi melekten en büyüğünü “Meleke Tavus” adlandırmaları bu tezi desteklemektedir. Ayrıca tavus kuşunu inançlarının sembolü olarak kullanmışlardır (Telimen, 2012: 966).

Sembolik anlamda pek çok farklı inanç sisteminde kendine yer bulan tavus kuşu, ilahi dinlerde yer almaktadır. İncil ve Kuran’da karşımıza çıkmayan tavus kuşu, Yahudi kaynaklarında kendine yer bulmuştur. Bu kaynaklardan etkilenen bazı sanatçılar Adem ve Havva’nın cennetten kovulma sahnesini resmederken tavus kuşu figürüne de yer vermektedir. Yasak elmayı yeme konusunda şeytan tarafından tuzağa düşürülen Adem ve Havva anlatısında yılan ve tavus kuşu figürü karşımıza çıkmaktadır (Özbek, 1995-1997: 537). Özellikle el yazma eserlerinin minyatürlerinde bu sahneye rastlamaktayız. Bu konu aynı zamanda tez eser metnimizin temelini oluşturması sebebi ile eser açıklaması bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

Geniş bir coğrafyaya yayılarak farklı medeniyetlerden etkilenen Türk kültürü içinde de tavus kuşu figürü önemli yere sahiptir. İkonografik olarak ele aldığımız da tavus kuşu figürü hükümdar ve egemenlik sembolü olarak öne çıkmaktadır. Özellikle taht tasvirlerinde kullanılmıştır. Ayrıca şeref, itibar ve güzelliğin de simgesidir. İslamiyet’in etkisi ile cennet kuşu anlamı da karşımıza çıkmaktadır. Hamam ve çeşmelerde kullanımı ise temizlik ile ilişkilendirdiğini göstermektedir (Çetin, 2017: 8). Farklı anlamlarla Türk bezeme sanatında kendine yer bulan tavus kuşu figürü zengin örnekleri ile dikkat çekmektedir. Mimari yapılardan el sanatlarına kadar çok geniş yelpazede kullanılarak sanat eserlerinde bezeme olarak kullanılmıştır.

3.2 Türk Sanatında Uygulama Örnekleri

Türk sanatında hayvan sembolizmi yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle İslamiyet öncesi Türklerin inanç sistemleri ve Orta Asya’dan Anadolu topraklarına uzanan yolculuk boyunca pek çok hayvan figürü bezeme sanatlarında öne çıkmıştır. Tavus kuşu da bu sembollerden biri olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır.

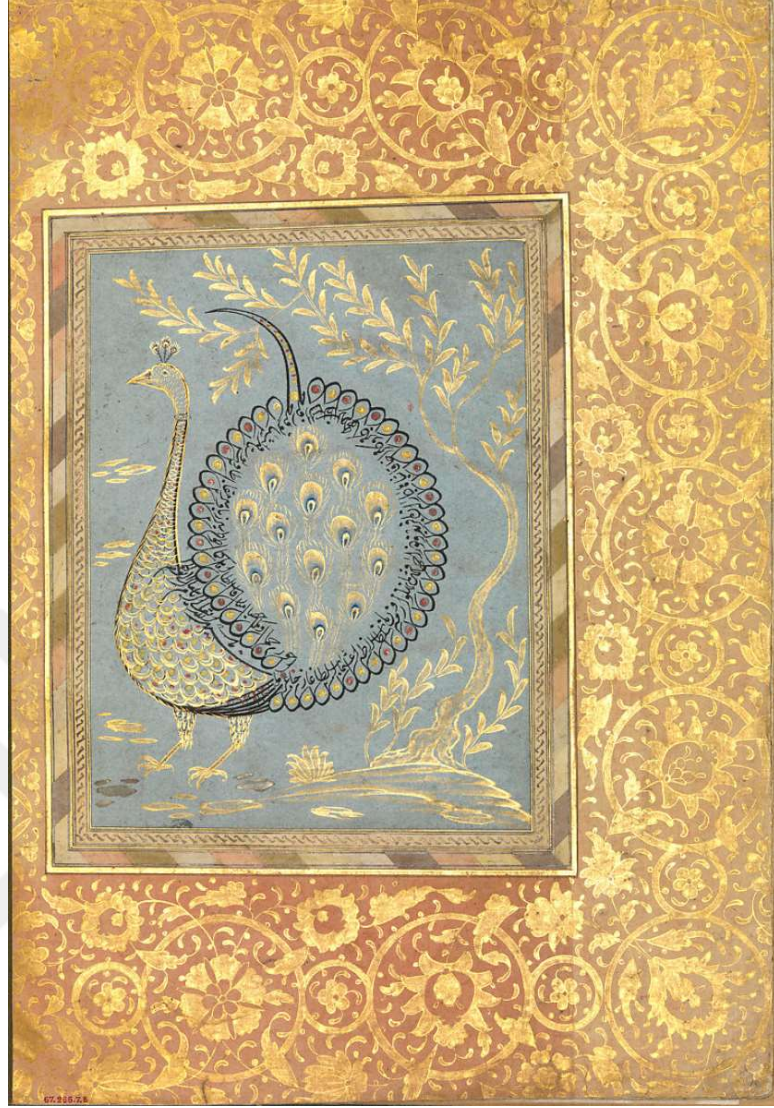
Yusuf Çetin (2017) “Türk Sanatı Bezeme İkonografisi Açısından Tavus Kuşu Figürlerinin Bir Değerlendirmesi” (2-7) başlıklı makalesinde Türk sanatında tavus kuşu kullanımını

dört başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki egemenlik ve güç sembolü, ikincisi güzellik, itibar ve şeref sembolü, üçüncüsü cennet kuşu sembolü, dördüncüsü ise ışık ve aydınlığın sembolü olarak tavus kuşu figürünün kullanımıdır. Bu bağlamda tavus kuşu sembolizmi olumlu bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır.

Türk kültürünün en önemli kaynaklarından birisi olan Divan-ı Lügat-ı Türk'te tavus kuşu karşımıza "Yun kuş" olarak çıkmaktadır. "Tuğrul" ve "sungur" gibi ongun kuşlarla birlikte egemenliğin sembolü olarak yer almaktadır (Aydemir, 2013: 290).

İstemi Kağan'a Bizans elçisi Zamarkhos tarafından 566 yılında yapılan ziyarette, hükümdarın dört altın tavus kuşunun işlendiği tahtında söz edilmektedir (Esin, 2004: 231). Bu durum Orta Asya Türk kültüründeki tavus kuşunun hükümdarlığı sembolize ettiğini göstermektedir. Bu sembolizm İslamiyet sonrasında da devam etmiştir. Büyük Selçuklu dönemindeki seramik kaselerde hükümdar ile tavus kuşu kullanımı dikkat çekmektedir.

Türk kültürü için önemli bir yere sahip olan Mevlana'nın Mesnevi'sinde de tavus kuşu egemenlik ve güç sembolü olarak kullanılmaktadır. Mevlana'ya göre; "...Kaz hırstır, horoz şehvet. Makam tavusa benzer, kuzgun ise dileğe..." (Mesnevi, 2013: 612). Bu bağlamda tavus kuşunu makam ile ilişkilendirilen bir sembol olarak kullanıldığını söylemek mümkündür (Pınarbaşı, 2004: 83).

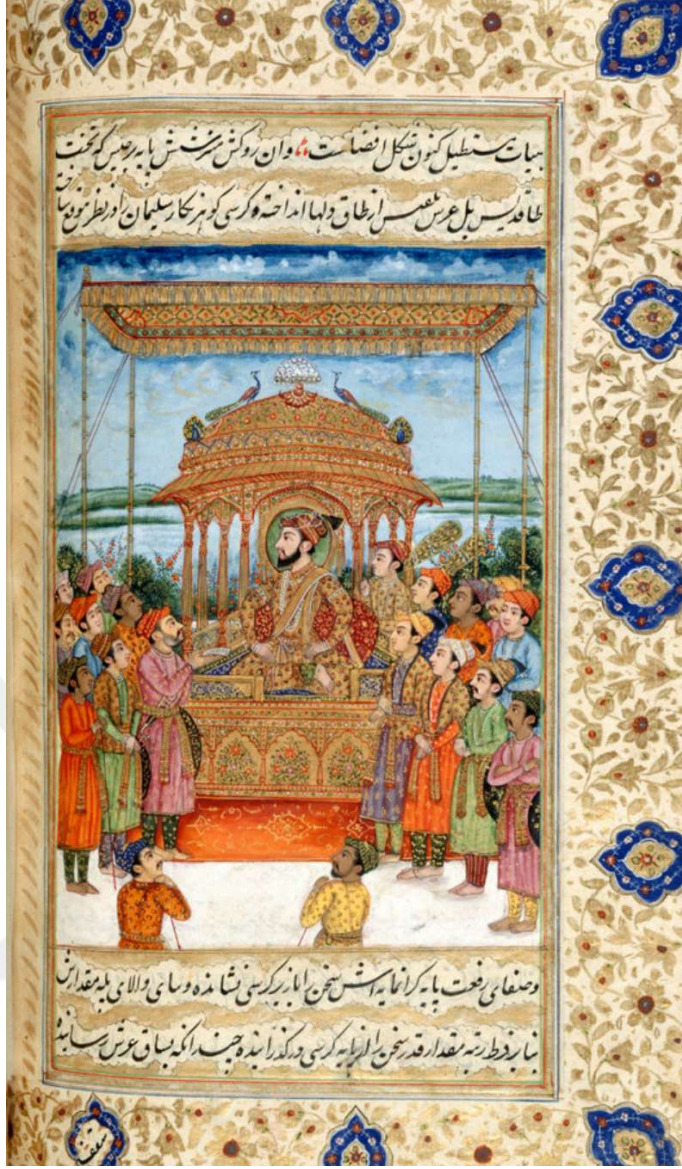

Resim 3.2.1: Tavus Kuşu Şeklinde Kaligrafik Kompozisyon, Bellini Albümü, 16.yy, Osmanlı Dönemi, Metropolitan Müzesi, New York, env. no: 67.266.7.8r

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451978>

Erişim tarihi: (21.04.2024)

New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan bir elyazmasındaki tezhipli levha da tavus kuşu karşımıza çıkmaktadır. Sultan I. Ahmed döneminde derlendiği düşünülen eserde tavus kuşunun kuyruğu dikkat çekmektedir. Divani hat ile hükümdara övgüler dizilen kuyruk; tavus kuşunun hükümdarlık sembolizmini akla getirmektedir (Çetin, 2017: 3-12) (Resim 3.2.1).

Resim 3.2.2: Şah Cihan'ın Delhi de tavus kuşu tahtında heyetleri kabul ettiği minyatür sahnesi, 18.yy, Hindistan, Babürşahlar dönemi, British Müzesi, env. no: 2157, f.432v

<https://imagesonline.bl.uk/asset/9183/>

Erişim tarihi: (21.04.2024)

Babürşahlar döneminde işlenen minyatürlerde taht ile tavus kuşunun birlikte resmedilmesi yine benzer bir sembolizmi ifade etmektedir (Kenbu, 1976) (Resim 3.2.2).

Yaşar Çoruhlu ise (1995) "Türk Sanatında Yırtıcı Olmayan Kuşların Sembolizmi I" (533-60) adlı makalesinde; Orta Asya Türk kültüründe tavus kuşunun güzellik, itibar ve şerefi simgelediğine dikkat çekmektedir. Hükümdarın özellikleri olarak nitelendirilen bu sembeler saray ve anıtsal mimari bezemelerde yaygın olarak kullanılmıştır.

Gazne’de yapılan kazılarda bulunan ve 11. yüzyıla tarihlendirilen mermer bir kapı üzerindeki kabartmalarda tavus kuşu işlemesine rastlanmaktadır (Ögel, 1965: 197-198, Gündoğdu 1979: 45). Profilden tasvir edilen tavus kuşunun zengin tüy işlemleri dikkat çekmektedir. Gazne dönemine ait ve New York Metropolitan Müzesi’nde sergilenen bir sırlı çini levhada yine tavus işlemesi bulunmaktadır (Gündoğdu 1979: 61). Karşılıklı tasvir edilen iki tavus kuşlarının stilizasyonları oldukça basittir.

Tavus kuşunun cennet kuşu olarak nitelendirildiği örnekler de Türk sanatında karşımıza çıkmaktadır. Büyük Selçuklu dönemi yapılarından Rey Nizamiye Medresesi taç kapısında bir kaseden su içerken tasvir edilen iki tavus kuşu bu sembolizme örnek teşkil etmektedir (Hatem, 2012: 82). Yine Büyük Selçuklu dönemine ait Diyarbakır Ulu Camii (1092) avlu batı taç kapısındaki benzer şekilde tasvir edilen tavus kuşu kompozisyonu bulunmaktadır. Ortaya yerleştirilen bir vazo ve iki yanında birer tavus kuşu yer almaktadır. Sasani döneminden beri devam eden bu uygulama; yapıdaki bezemelerin Sasani Sarayı ya da Bizans kilisesinden kalmış olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Büyük Selçuklu döneminde de benzer kompozisyonların olması bu konudaki belirsizliği gündeme getirmektedir (Baş, 2006: 327-328).

Resim 3.2.3: Tavus kuşu duvar süslemesi, Ahlat Harabeşehir Kayaevi, Bitlis.

<https://x.com/olgaysyler1/status/1775268604168253722/photo/1>

Erişim tarihi: (21.04.2024)

Anadolu’da tavus kuşunun cennet kuşu sembolü olarak kullanıldığı örneklerden biri de Ahlat Harabeşehir’de bulunmaktadır. Nakış Karamağaralı’nın Moğol etkisi ile yapıldığını ileri sürdüğü bu yapının içerisinde sivri kemerli bir alanın üzerinde kalan açıklıkta

karşılıklı iki tavus kuşu yer almaktadır (Mutlu- Işıklar, 2010: 46-47). Oldukça detaylı olarak işlenmiş olan tavus kuşları yürür vaziyette tasvir edilmiştir. Dantel gibi işlenen kuyrukları rumi motifi ile sonlanmaktadır. Ortalarında yer alan lotus ise tahrip edildiği için net olarak görünmemektedir (Resim 3.2.3).

Resim 3.2. 4: Kubadabad Sarayı'na ait alçı kabartma, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Karatay Medresesi Çini Müzesi, Konya.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1520729>

Erişim tarihi: (23.05.2024)

Konya Karatay Müzesi'nde yer alan Kubadabad Sarayı kazılarında bulunan alçı kemer üzerindeki kabartma tavus kuşu figürleri karşımıza çıkmaktadır (Arık, 2001). Tavus kuşu kabartmalar yerleştirildikleri alana sığacak vaziyette öne doğru bakmaktadır. Gösterişli ve dilimli olarak tasvir edilmiş kuyrukları zemindeki rumi motifi ile iç içe geçmiştir (Resim 3.2.4). Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat döneminde yaptırılan ve 1236 yılına tarihlendirilen Kubadabad Sarayı günümüze ulaşmasa da yapılan kazılar sonucu saraya ait pek çok bezeme unsuruna ulaşılmıştır. Figür kullanımının çok olduğu bu sarayda tavus kuşu figürleri çinilerde de kullanılmıştır.

1335 yılına tarihlenen Niğde Sungurbey Camii doğu taç kapısı üzerinde karşılıklı olarak tasvir edilmiş iki tavus kuşu bulunmaktadır (Görür, 1999: 185). Tahrip olmaları sebebi ile belli olmasa da silüetlerinden anlaşılmaktadır.

Resim 3.2.5: Savurkapı Hamamı'nda bulunan tavus kuşu kabartmaları, 12-13.yy, Artuklu Dönemi, Mardin.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1520729>

Erişim tarihi: (22.05.2024)

Cennetin ırmaklarının su ile ilişkilendirilmesi, cennet kuşu tavusun; çeşme, hamam ve havuzlarda bezeme olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır (Çetin, 2013: 182). Anadolu yapılarında tavus tasvirinin karşımıza çıktığı hamamlardan birisi 12. yüzyıl sonu 13. yüzyıl başına tarihlenen Artuklu dönemine ait Mardin Savurkapı (Sitti Radaviye) Hamamı'dır. Hamamın külhan bölümü olarak ifade edilen bölümünde bir kemerin iki köşeliğindeki taşlar üzerinde karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2013: 180). Birinci köşelikte başını geriye doğru çeviren tavus kuşu figürü; kıvrık dallar ve rumi motifleri ile kullanılmıştır. İkinci taşın üzerindeki tavus kuşu ise diğerinden farklı olarak öne bakmaktadır. İlkinde olduğu gibi kıvrık dal ve rumiler ile tasvir edilmiştir (Resim 3.2.5).

Resim 3.2.6: Niksar Büyük Hamam'da kurna üzerinde yer alan tavus kuşları, 13.yy, Tokat.

https://leyleginguncesi.blogspot.com/2012/09/tarihin-b_a_zxcskenti-niksar-1.html

Erişim tarihi: (28.05.2024)

Yapım tarihi hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte 13. yüzyıla ait olduğu düşünülen erken dönem Anadolu hamam mimarisinin değerli örneklerinden birini temsil eden Niksar Büyük Hamam'da da tavus kuşu figürleri karşımıza çıkmaktadır. Hamamın sıcaklık olarak adlandırılan bölümünde yer alan eyvanların kuzeydoğuya bakan halvet hücrelerinde yer alan tek parça taştan oyulmuş kurna üzerinde kabartmalar yer almaktadır. Kurnanın doğu yüzündeki kemer içerisinde tavus kuşu tasvirleri dikkat çekmektedir. Bir kase üzerinde karşılıklı olarak gagaları birbirine dokunacak şekilde yerleştirilen tavus kuşlarının kuyrukları yere kadar uzanmaktadır. Kanat ve gövdelerinde ise tüy detaylarına yer verilmiştir (Gündoğdu, 2004: 71-72) (Resim 3.2.6).

Resim 3.2.7: Meram Hasbey Hamam kapısında kemer üzerinde yer alan tavus kuşları, 14.yy, Beylikler Dönemi, Konya.

<https://docplayer.biz.tr/16407069-Konya-nin-meram-mestresindeki-mimari-bir-manzume.html>

Erişim tarihi: (25.05.2024)

Tavus kuşu bezemelerinin hamamlardaki uygulamalarına rastladığımız bir diğer yapı ise 1324 yılına tarihlendirilen Karamanoğulları Beyliği yapılarından Konya Meram (Hasbey) Hamamı'dır. Hamamın erkekler bölümünün batı giriş kapısı kemerinin üst kısmına tavus kuşu figürü bezenmiştir. Yekpare taştan kemer taşının üzerindeki hafif kabartma stilize palmet motifleri arasına bazı figürler işlenmiştir. Kemerin tam ortasında boyunları ile geçme oluşturacak şekilde iki tavus kuşu figürü tasvir edilmiştir. Gagaları birbirine bakan iki figürün süslü boyunları "s" oluşturacak şekilde uygulanmıştır. Gövdeleri arasında kalan boşluğa rumi motifi yaprak formunda yerleştirilmiştir. Tüpleri süslü ve gösterişli olarak oldukça dikkat çekicidir (Gündoğdu, 1979: 135-136) (Resim 3.2.7).

Resim 3.2.8: Kireçtaşı üzerine kabartma tavus kuşları, 13.yy, Artuklu Dönemi, Türk İslam Eserleri Müzesi, İstanbul, env. no: 2465.

https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;3;tr

Erişim tarihi: (25.05.2024)

Cennet kuşu tavusun su ile ilişkilendirilerek hamamlarda bezeme olarak kullanılması dışında çeşmelerde de sık olarak kullanılmıştır. 13. yüzyıla tarihlendirilen ve Artuklu dönemine atfedilen sarı kalker çeşme taşına işlenmiş alçak kabartma figürler karşımıza çıkmaktadır. Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan bu çeşme taşının alt kısmında yıldız şeklindeki iki taç kemer bulunmaktadır (Çetin, 2017: 6). Yıldız kemerin üst kısmı sekiz dikdörtgen kartuşa bölünmüştür. Bu kartuşlar içine yerleştirilen figürler arasında soldan ve sağdan üçüncü sıraya karşılıklı bakacak şekilde iki tavus kuşu figürü işlenmiştir. Profilden tasvir edilen tavus kuşlarının başlarında süs tepeliği ve uzun kuyrukları ile resmedilmişlerdir (Resim 3.2.8).

Resim 3.2.9: Niksar Çarşı Çeşme aynalarında yer alan tavus kuşları, 13-14.yy, Tokat.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1520729>

Erişim tarihi: (25.05.2024)

Üzerindeki kabartmalar sebebi ile 13. yüzyıla tarihlenen ancak genel özellikleri ele alındığında 14. yüzyılda yapıldığı düşünülen Tokat'ın Niksar İlçesi'nde bulunan Çarşı (Narlı) Çeşmesi'nde de (Gündoğdu 1984: 41-48) tavus kuşu figürü karşımıza çıkmaktadır. Çeşmedeki ayna taşının iki tarafına tasvir edilen hayvan figürleri içerisinde yer alan tavus kuşları her iki tarafta olacak şekilde yerleştirilmiştir. Yüksek kabartma olarak işlenen figürler üç basamaklı bir platform üzerinde olacak şekilde tasvir edilmiştir (Çetin, 2017: 6). Gövde ve kuyruklarında çizgiler ile tüyleri belirlenmiştir (Resim 3.2.9).

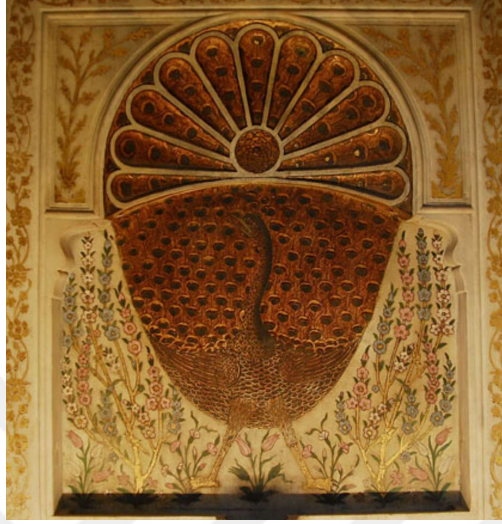

Resim 3.2.10: El-Cezeri'nin Kitāb fi Ma-'rifet el-Hiyel al-Hendesiyye kitabından tavus kuşu tasviri, 14.yy, Artuklu Dönemi, Cleveland Sanat Müzesi, Ohio.

<https://www.clevelandart.org/art/1945.383.a>

Erişim tarihi: (25.05.2024)

Artuklu dönemine ait bir el yazmasında da tavus kuşu bezemelerine rastlanmaktadır. El-Cezeri'nin "Kitāb fi Ma'-rifet el-Hiyel el-Hendesiiye" (İnal, 1995: 349). Adlı minyatürlü el yazmasında tavus kuşu ibrik ve leğen ile resmedilmesi sebebiyle abdest ve temizlikle ilişkilendirilmektedir (Çetin, 2017: 6) (Resim 3.2.10).

Resim 3.2.11: Çinili Köşk çeşme aynasında yer alan tavus kuşu tasviri, 16.yy, Osmanlı Dönemi, İstanbul.

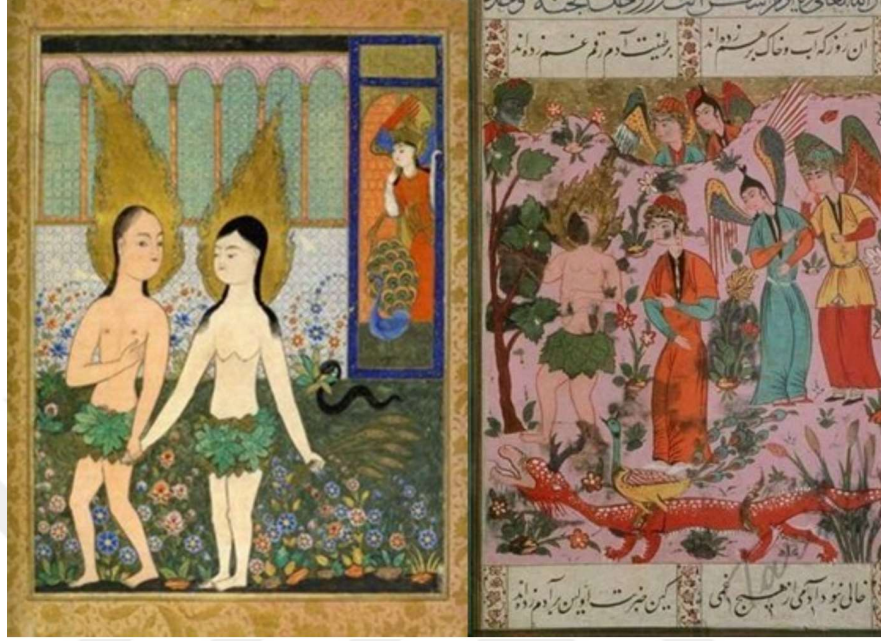
https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=36763

Erişim tarihi: (25.05.2024)

Çeşmeler üzerindeki tavus kuşu bezemelerine Osmanlı döneminde de rastlıyoruz. Çinili Köşk içinde, Gülhane Parkı'na bakan odadaki nişlerden biri III. Murad (1574-1595) döneminde çeşmeye dönüştürülmüştür. Çeşmenin ayna taşında bahar dalı olarak adlandırılan bitkisel bezemeler arasında gösterişli bir tavus kuşu figürü tasvir edilmiştir. Arka planda açılmış kuyruk önünde ince işlenmiş gövde yer almaktadır. Başı sola doğru bakmaktadır. Ab-ı Hayat Çeşmesi olarak isimlendirilen bu çeşme ölümsüzlüğü sembolize etmesi sebebi ile bezemesinde tavus kuşu figürünün kullanıldığını düşünülmektedir (Çetin, 2017: 6) (Resim 3.2.11).

Mardin mimarisinde de tavus kuşu bezemeleri oldukça sık kullanılmıştır. Mardin Müzesi'nde sergilenen mukarnaslı bir niş üzerinde rumi ve palmet motifleriyle birlikte iki tavus kuşu bezemesi bulunmaktadır. Mardin Sabancı Müzesi'nde bir taş kabartma da

Mardin mimarisindeki tavus kuşu bezemelerine bir örnek teşkil etmektedir (Çetin, 2017: 7). Kuyruğu ve gövdesindeki işlemlerle oldukça dikkat çekicidir.

Resim 3.2.12-13: Solda: Hz. Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulması, Kalender Paşa, Fahnâme, 17.yy, Osmanlı Dönemi, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

Sağda: Hz. Âdem ve Havva'nın Cennette Yaratılması, Kalender Paşa, Fahnâme, 17.yy, Osmanlı Dönemi, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

<https://gorgondergisi.com/asligunah/> Erişim tarihi: (22.05.2024)

Cennet kuşu tavusun sanata yansımaları klasik edebi eserlerde de görülmektedir. Adem ve Havva kıssasında geçen tavus hikayesi bir çok eserde işlenmiştir. Bu konu özellikle minyatürlü el yazması eserlerde oldukça sık resmedilmiştir. Kalender Paşa'nın "Fahnâme" adlı el yazmasındaki minyatürlerde Hz. Adem ile Hz. Havva'nın Cennet'ten kovuluşunu konu alan sahnelerde tavus ve yılan figürleri tasvir edilmiştir (Resim 3.2.12-13).

El yazmalarındaki minyatürlere bir örnek de Hz. Muhammed'in Miraç sahnesinin betimlenişleri gösterilebilir. Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu sırasında bindiği "Burak" olarak adlandırılan melez yaratığın tavus kuşu kuyruklu olarak tasvir edilmiştir (And, 2007: 295-298). Bu betimleme İslam mitolojisinde cennet kuşu tavusun sembolü olarak yorumlanabilir.

Resim 3.2.14: Fuzulî'nin Hakikatü's Süeda isimli el yazmasında tavus kuşu tasviri, 16.yy, Osmanlı Dönemi, Fransa Ulusal Kütüphanesi, Paris.

<https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc95008p>

Erişim tarihi: 21.05.2024

Fuzuli'nin "Hadikatü's-Süeda" adlı yazmasında da aynı anlatının bir parçası olarak tavus kuşu ve yılan tasvirleri karşımıza çıkmaktadır (And, 2007: 295-296). El yazmalarındaki tavus kuşu tasvirleri canlı ve göz alıcı renklerle yansıtılmıştır (Resim 3.2.14).

Resim 3.2.15: Marby Halısı üzerinde tavus kuşu figürü, 15.yy, State Historical Müzesi, Stockholm, env. no:17786

<https://samlingar.shm.se/object/D486B153-CE99-428F-B413-D3AC0E64110E>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Türk sanatının önemli parçası halı ve dokumalarda tavus kuşu figürü oldukça sık olarak işlenmiştir. Marby halısı göz alıcı renklere sahip tavus kuşu bezemeleriyle oldukça dikkat çekicidir. 15. yüzyıla tarihlendirilen (Aslanapa, 2005: 80) bu halının tavus kuşu bezemeleri klasik Türk halı motiflerine uygun şekilde stilize edilmiştir. Haliya, bir ağacın iki yanında birbirine bakar vaziyette toplam dört adet tavus kuşu figürü işlenmiştir (Resim 3.2.15).

Benzer bir örneğe, yine aynı döneme tarihlendirilen ve günümüzde Stocholm Müzesi'nde sergilenen bir halı üzerinde de rastlanmaktadır. Tanınmayacak kadar stilize edilmiş tavus kuşu figürleri karşımıza çıkmaktadır (Aslanapa, 2005: 80).

Azerbaycan kültürünün bir parçası olan tavus kuşu eski çağlarda “Güneş ve Ateş Tanrısı” olarak sembolize edilmişti. Ancak İslamiyet’in kabulü ile ışık, aydınlık ve nur olarak simgeleştirildi. Harrekan-I Kümbedi (1067-1068)’nin kubbesinde yer alan tavus kuşu figürü bu sembolizmi destekler niteliktedir (Aslanapa, 1993: 71). Kandil motifleri ile işlenen kalem işi tavus kuşu figürleri bu anlamda kullanılan önemli örneklerden biridir. Kandillerle birlikte ışığın sembolü simgesi vurgulanan tavus kuşu tasvirinin bir benzerine Ahlat Buğatay Aka Kümbedi (1281)’nde rastlıyoruz. Karanlık mezar odasına ışık saçması için bezendiği düşünülen bu tasvir (Önkal, 1996: 217, 469) zamanla tahrip olarak günümüze ulaşmayı başaramamıştır.

3.3. Kompozisyon Özellikleri

Türk sanatında tavus kuşunun bezemeleri genel olarak iki temel kompozisyon kurgusu ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki diğerine göre oldukça yaygın kullanılan tek ve profilden yapılan tasvirlerdir. Bu kurguda tavus kuşu bazen arkaya bazen de öne bakan tasvir edilmiştir.

İkinci kompozisyon kurgusu ise çift tavus kuşunun bir kaseden su içerken tasvir edilmesidir. Bu tasvir daha çok Hint, Sasani, Grek, Roma, Bizans ve Ortaçağ Avrupa sanatında anlamlandırıldığı üzere kutsal su ile ilişkilendirildiği örneklerdir.

Çift tavus kuşu tasvirlerinde bazen su kabı yerine hayat ağacı ya da rumi, palmet gibi bezemeler karşımıza çıkmaktadır. Bazı kompozisyon kurgularında zemin boş olurken bazen zeminde dönen bitkisel bezemeler kullanılmıştır.

Bezemelerde ortaya çıkan diğer bir özellik de tavus kuşu figürünün stilizasyonudur. Türk sanatında yarı stilize olarak adlandırılan stile yakın bir biçimde gerçek özelliklerinde uzaklaşmadan yapılan tasvirler karşımıza çıkmaktadır. Bunu tavus kuşunun ihtişamlı halini yansıtmak istenmesine bağlayabiliriz. Gösterişli uzun kuyruklar, üç telekli hotuzlar, gövdeye işlenmiş tüyler, zaman zaman dantel gibi işlenen detaylarla dikkat çekici betimlemeler yapılmıştır.

Sonuç olarak Türk sanatının zengin bezemeleri arasında önemli bir yer teşkil eden tavus kuşu figürü sanat eserlerine kattığı görsel zenginlikle öne çıkmaktadır. Yalnızca görsel bir şölen olmakla kalmayarak ikonografisi ile de yer aldığı eserlerin anlamını zenginleştirmektedir

4. ÇİNİ VE SERAMİK SANATINDA TAVUS KUŞU

4.1. Çini Sanatından Örnekler

Tavus kuşu figürü içerdiği farklı sembolik anlamlar ve görsel olarak sunduğu zengin bezeme özellikleri ile Türk sanatında kendine geniş bir uygulama alanı bulmuştur. “Tavus Kuşu İkonografisi ve Türk Sanatına Yansımaları” başlıklı üçüncü bölümde ikonografisi ve uygulama alanlarını detaylı olarak ele aldığımız tavus kuşu figürünün Türk çini ve seramiklerindeki uygulamalarını bu bölümde inceleyeceğiz.

Farklı kültür ve inanç sistemlerinden etkilenen Türk sanatı, kendine has üslubunu da katarak çok geniş bir yelpazede üretim yapmıştır. Çini sanatı ise alt yapısı ve özgün bezeme unsurları ile göz doldurucu örnekler sunmaktadır. Bu zengin bezeme örnekleri içerisinde figürler farklı bir yere sahiptir. Sfenks, grifon, siren-harpi, ejderha, anka gibi gerçeküstü figürlerin detaylı betimlemelerinin yanında aslan, tavşan ve çeşitli kuş türlerinin bezendiği eşsiz örnekler günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Türk sanatında figür deyince akla gelen en zengin dönem kuşkusuz Selçuklu dönemidir. Özellikle çini bezemelerinde figür kullanımının en fazla olduğu dönem ise Anadolu Selçuklu dönemidir. Mimari bezemelerinde çiniyi oldukça fazla kullanan Selçuklu sanatçıları, bu çiniler üzerindeki figür bezemeleri de sıkça kullanmıştır.

Tavus kuşu da bu figür skalası içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Edebi hayat, ölümsüzlük ve ab-ı hayat suyu ile ilişkilendirilerek sıkça kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu döneminin sembolizminde, cennetin simgelerinden biri olduğu düşüncesi ile tavus kuşuna yer verilmiştir. Bu bağlamda cennetin sembolü olan tavus kuşu, betimlendiği yerleri de cennete dönüştüreceği inancı ile çini sanatında duvar bezemesi olarak tercih edilmiştir. Tüylерinin iktidar simgesi olması sebebi ile Bizans ve İran sanatında kendine yer bulan tavus kuşu sembolizminden etkilenerek Anadolu Selçuklu sanatında da aynı anlamı taşıyacak şekilde kullanılmıştır (Arık, 2000: 94).

Tavus kuşu figürünün Anadolu Selçuklu Saray çinilerinde oldukça yaygın bir kullanımı vardır. En fazla buluntuya ulaşılan Kubad Abad Sarayı, 1236 yılına tarihlendirilmektedir. Alaaddin Keykubad tarafından yazlık saray olarak inşa ettirilen bu yapı, Beyşehir Gölü yakınlarında yapılmıştır.

Günümüze ulaşmayan saray, Rüçhan Arık tarafından yürütülen kazılarla bize dönemi, mimarisi ve bezemeleri hakkında bilgi vermektedir. 1980’den bu yana yapılan kazılar sonucunda insan, hayvan ve gerçeküstü figürlerle bezenmiş pek çok çini parçasına ulaşılmıştır. Bu çiniler bize dönemin bezeme anlayışını ve bu bezemelerden yola çıkarak dönemin ikonografisini yansıtmaları açısından oldukça kıymetlidir (Çoraklı, 2012: 10).

Bu bezemeler içinde öne çıkan figürlerden biri olan tavus kuşu, Kubad Abad saray çinilerinde oldukça stilize olarak resmedilmiştir. Saray çinilerinin en belirgin özelliklerinden olan yıldız formlu çiniler içinde yerleştirilen tavus kuşu figürleri bazen tek bazen çift olarak yerleştirilmiştir.

Resim 4.1.1: Tavus kuşu tasvirli yıldız formlu çini karo, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

Resim 4.1.2: Tavus kuşu tasvirli yıldız formulu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu dönemi, Kubad Abad Saray çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

Tek olarak ele alınan tavus kuşu betimlemeleri genel olarak göğsü önde ve şişkin, başı dik ve kuyruğunu açmış vaziyette resmedilmiştir. Bacaklar geriye doğru ve ayakları zayıftır. Kanatlar kalıp şeklinde betimlenirken başında tepelik tüyleri bulunmaktadır. Yukarıya gergin bir yay gibi açılan kuyruğunda bazen bitkisel bir bezeme gibi yerleştirilmiş rumi motifleri yer alırken bazen oldukça soyut düz alan boyamaları bazen de sistematik olacak şekilde çizgiler ve dairelerden oluşan bir bezeme karşımıza çıkmaktadır. Gövdeleri genelde doğadakine yakın resmedilirken bazı örneklerde üzerinde bezemeler bulunmaktadır (Resim 4.1.1-2).

Resim 4.1.3: Tavus kuşu tasvirli yıldız formlu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu dönemi, Kubad Abad Saray çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2074321>

Genel olarak yıldız karonun merkezinde olacak şekilde yerleştirilerek başı öne doğru tasvir edilse de bazı örneklerde başı arkasına bakacak vaziyettedir. Başı arkaya döndüğü tasvirde sırtına gagası ile dokunur halde tasvir edilmiştir. Tavus kuşundan arta kalan boşluklarda ise oldukça stilize olarak ele alınan bitkisel bezemeler, rumi kompozisyon ve natüralist üslupla yerleştirilmiş nar motifleri bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda haşhaş olabileceğine dair yorumlar bulunmaktadır. Rüşhan Arık bu tezi, saray bölgesinde haşhaş yetiştirilmesine bağlamaktadır (Resim 4.1.3).

Resim 4.1.4-5: Tavus kuşu tasvirli yıldız formu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu dönemi, Kubad Abad Saray'ı depo çinileri, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

Soldaki: <https://www.haber365.com.tr/cini-sanati-nedir-nasil-yapilir-h192543>

Sağdaki: <https://tr.pinterest.com/pin/2392606027377082/visual-search/?surfaceType=flashlight>

Saray kazısında elde edilen buluntular arasında depo çinileri olarak adlandırılan bir grup çini bulunmaktadır. 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başına tarihlendirilen (Arık, 2007: 397) bu çini grubu çalاکalem yapılmışçasına lekesel ve tek düzedir. Silüeti de andıran bu çini bezemeleri diğer grup çinilerin aksine oldukça stilize ve tek renk olarak tasvir edilmiştir. Yay gibi açılan kuyruklarının çizgisel bezemeleri dikkat çekicidir. Kuyruğu destekler nitelikteki bacaklar da yine gergin bir görüntü vermektedir. Gövdesi de saray çinileri olarak adlandırılan diğer gruptan farklı olarak daha zayıf betimlenmiştir. Bazı örneklerde yıldız karonun kenarlarını netleştirecek kalın kontür çizgileri dikkat çekerken bazılarında zemin dolgusu öne çıkmaktadır (Resim 4.1.4-5).

Resim 4.1.6: Tavus kuşu tasvirli kare formulu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinisi, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

Çift olarak ele alınan tavus kuşu kompozisyonları ise kutsal sudan içen tasvirlerde olduğu gibi karşılıklı olarak resmedilmiştir. Bu sembolizmin etkisini taşıdığı da tasvir biçiminden anlaşılmaktadır. Ortadaki kaseden su içer halde resmedilen örnekler bu tezi desteklemektedir. Bu kompozisyonlarda boyunları birbirine dolanmış vaziyette bir kurgu karşımıza çıkmaktadır (Resim 4.1.6).

Bir diğer çift tavus kuşu kompozisyonu ise ortada yer alan hayat ağacı etrafına yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Oldukça stilize resmedilen bir ağacın iki yanına yerleştirilmiş örnekte ağaç üzerinde rumiyi andıran bezemeler bulunmaktadır. Karşılıklı birbirine bakan tavus kuşlarının belirgin vaziyette tepe tüyleri dikkat çekmektedir. Bir kısmı tahrip olmuş çini parçasında kalan bölümlerinde anlaşıldığı üzere kuyrukları oldukça stilize ve tek düze ele alınmıştır. Zeminde ise helezon dolgu figürlerden bir kontür yardımı ile ayrılmıştır. Yine bir cetvel çizgisi ile kenarda boşluk bırakılarak bu kontür desteklenmiştir.

Çift tavus kuşlu çinilere bir örnek de bir dal üzerinde karşılıklı olarak resmedilmiş olan yıldız çinidir. Gövdeleri birbirine oldukça yakın, başları ise geriye dönük olarak tasvir edilmiştir. Kuyrukları aşağıya sarkmış ve kanatları açık haldedir. Kuşların renklendirilmesinde siyah ve kobalt tonları hakimdir. Kuşların bastığı bitkisel bezeme yıldız çininin

formunu destekleyecek vaziyette tavus kuşlarının gövdelerinin ardından kalan boşluğu doldurmaktadır. Simetrik olarak kompozisyonun dengesini sağlayan bu bitkisel bezeme yine haşhaş veya nar olarak resmedilmiştir. Bu örnekte iki kuşun başları arasında resmedilen kandil benzeri kulplu ve ayaklı nesne; ışığın ve aydınlığın sembolü olan cennet kuşu tavus simgesini hatırlatmaktadır.

Resim 4.1.7: Tavus kuşu tasvirli dört kollu çini karo, renkli sır tekniği, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinisi, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

Anadolu Selçuklu saray çinilerinin en tipik örneklerinden biri de yıldız çinilerden kalan boşluğu geometrik bir nizamda dolduran dört kollu çinilerdir. Çift tavus kuşlu örneklerden birine de bu dört kollu çinilerden biri üzerinde rastlanmaktadır. Boyunları birbirine dolanmış ve ters yöne olacak vaziyette tasvir edilmişlerdir. Dört kollu çinilerin en belirgin uygulama yöntemi olan turkuaz sır altına siyah boyama olarak uygulanmışlardır. Kanatları yukarıda ve dilimlenmiş kuyrukları aşağıya sarmış halde tasvir edilen tavus kuşlarını simetrik olarak parça üzerindeki dengeli yerleştirilmesi oldukça estetik bir görüntü ortaya çıkartmaktadır. Kuşlardan geriye kalan boşluklarda ise rumi bir kompozisyon esnek bir şekilde kompozisyonunu tamamlamaktadır (Resim 4.1.7).

Resim 4.1.8: Tavus kuşu tavsirli yıldız formu çini karo, sır altı tekniği, 13.yy, Selçuklu Dönemi, Kubad Abad Saray çinisi, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Konya.

Çift tavus kuşlu yıldız çini uygulamalarından birinde yine ortada bir kaseden su içer vaziyette tasvir edilmiş örnekler karşımıza çıkmaktadır. Oldukça etkileyici bir yerleştirme düzeni ile oluşturulan kompozisyon kurgusunda tavus kuşlarının başları kaseye doğru eğilmiş vaziyettedir. Kanatları zarif bir hareketle açılarak yukarıda birleşmektedir. Tavus kuşlarından ortasında oluşan boşluğa bir madalyon yerleştirilirken diğer boşluklarda zemin dolgusu ile tamamlanmıştır. Bu dolgu ile kuşlar arasında kalın beyaz bir kontür boşluğu oluşturulmuştur. Zemin dolgusu ve çanak üzerindeki göz motifleri tavus kuşunun kanatlarındaki gözleri anımsatmaktadır (Resim 4.1.8).

Resim 4.1.9: Tavus kuşu tasvirli çini karo, 16.yy, İznik, Osmanlı Dönemi, Mathey Koleksiyonu.

<https://sosbildergi.msgsu.edu.tr/images/dergiler/pdf/2017/nisan/18/6.pdf>

Erişim tarihi: (22.05.2024)

Saz yaprak üzerinde yer alan tavus kuşlu bu parça, 16.yy ikinci yarısına aittir. Parçanın aşağıdan yukarı doğru ilerleyen bir kompozisyonu vardır ve bazı motiflerin yarım kalması bunun bir bütünü parçası olduğunu düşündürmektedir. Tavus kuşu geriye doğru dönmüş ve natüralist üslup çiçeklerinden gül ve sümbül gibi çiçeklerle bir arada tasvir edilmiştir (Çoraklı 2012: 14) (Resim 4.1.9).

Resim 4.1.10: Tavus kuşu tasvirli çini pano, 1914 yılı, Osmanlı Dönemi, Kütahya, Mimar Vedat Tek Evi, İstanbul.

Foto: Latife AKTAN ÖZEL (1994)

Mimar Vedat Tek Evi'nin banyosunda yer alan çini panoda tavus kuşu, tam karşı cep-heden simetrik olarak tasvir edilmiştir. Kuşun kuyruğunu açması sonucu oluşan desen karanfil motifini anımsatmaktadır. Osmanlı son dönemine ait bu panoda, kobalt, turkuaz, sarı ve kırmızı renkleri kullanılmıştır (Resim 4.1.10).

4.2. Seramiklerden Örnekler

Selçuklu çinilerinde olduğu gibi seramiklerinde de tavus kuşu figürü karşımıza çıkmaktadır. Tavus kuşunun taht sembolü olarak kullanıldığı Büyük Selçuklu seramikleri dikkat çekmektedir. 12-13.yy tarihlendirilen bu tavus kuşu bezemeli seramik kaplar İslamiyet öncesi tavus kuşu sembolizminin devam ettiğini göstermektedir (Çetin, 2017: 3). Taht sahneli bu kompozisyonlarda taht ve tahta oturan hükümdarın bazen üzerinde bazen önünde olarak resmedilmiştir. Bu sahnelerdeki tavus kuşlarının cennetle bağdaştırıldığı düşünülüp bazı kaynaklarda kozmik anlamlarının olduğu belirtilmiştir (Çoraklı, 2012: 3).

Resim 4.2.1: Çift tavus kuşlu taht sahneli seramik kase, minai tekniği 12-13.yy, İran, Selçuklu Dönemi, Metropolitan Müzesi - New York, env. no: 57.36.5

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451380>

Erişim tarihi: (22.06.2024)

Seramik kaplardaki taht sahneli tavus kuşu figürleri genellikle çift olarak tasvir edilmiştir. Tavus kuşlarının boyutları gerçeğe yakın resmedilmiştir. Kuyruğu kapalıdır ve kuyruk uçları içe dönük spiral şeklindedir. Birbirlerine bakan tavus kuşlarının aralarında ki bezmeye doğru yönelmiş olmaları ab-ı hayat suyunu içen tavus kuşlarını anımsatmaktadır (Resim 4.2.1). Bazı sahnelerde kuşlar karşılıklı olarak yerleştirilirken boyunlarını geri çevirir şekilde kullanılmıştır (Resim 4.2.2).

Resim 4.2.2: Çift tavus kuşlu taht sahneli seramik kase, minai tekniği, 13.yy, İran, Selçuklu Dönemi, Metropolitan Müzesi - New York, env. no: 17.120.42

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/454002>

Erişim tarihi: (22.06.2024)

Selçuklu saray çini ve seramiklerindeki figürlü bezemelerin aksine Osmanlı dönemi çinilerinde daha çok stilize ve yarı stilize bitkisel bezemeler ön plandadır. Figür uygulamaları daha çok minyatürlü el yazması eserlerde ve seramik kaplarda karşımıza çıkmaktadır.

Bu sebeple Selçuklu çini ve seramiklerinde gördüğümüz tavus kuşu figürü, genel olarak Osmanlı döneminde seramik kaplarda uygulanmaya başlanmıştır. Evani olarak adlandırılan bu kullanım seramikleri zengin bezemeleri ile göz doldurmaktadır. Geniş motif skalası içinde tavus kuşu örneklerine de rastlanmaktadır. Ancak geçmiş yüzyıllarda olduğu üzere bezemeler sembolik anlamları ile değil görsel bir unsur olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum yalnızca tavus kuşu figürünün kullanımı ile ilgili değil genel bir tutumun ifadesi olarak gösterilmektedir. 14. yüzyıl başından itibaren hayvan üslubunun yerini zengin bir bitkisel bezeme almıştır (Mülayim, 1999: 158). Değişen

inanç sistemi ile açıklanabilecek olan bu gelişme kaşı olarak adlandırılan duvar çinilerindeki hayvan figürlerinin kullanımını yok denecek kadar aza indirmiştir. Ancak bu durum evanilerde görülmemektedir. Günlük kullanım için üretilen seramik kaplar üzerinde hayvan figürleri sembolik anlamlarından uzak biçimde bitkisel bezemelerle harmanlanarak uygulanmaya devam etmiştir (Turan Bakır, 2004:75).

Resim 4.2.3: Tavus kuşlu tabak, sır altı tekniği, 16.yy, İznik, Osmanlı Dönemi, Louvre Müzesi, Paris, env. no: K3449

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010318683>

Erişim tarihi: (24.05.2024)

Bu dönemde üretilen tavus kuşlu İznik seramikler arasındaki örneklerden biri günümüzde Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir (Çoraklı, 2012:19). Şam işi üslubu olarak adlandırılan natüralist üslup grubu ile tasvir edilen tavus kuşu figürü oldukça dikkat çekicidir. Enginar, gül, hatai ile oluşturulan kompozisyon kurgusu içerisinde tavus kuşu bir ayağı enginar dalında bir ayağı yaprak üzerinde olacak vaziyette yerleştirilmiştir. Başu sırtına dönük, başını üzerindeki tepe tüyleri havadadır. Kuyruğu detaylı olarak işlenmiş, kanat ve gövdesindeki tüyleri ile gerçeğe yakın olarak resmedilmiştir (Resim 4.2.3).

Resim 4.2.4: Tavus kuşlu tabak, sır altı tekniği, 16.yy, İznik, Osmanlı Dönemi, Gülbenkyan Müzesi, env. no: 2247

16. yüzyıla tarihlendirilen ve oldukça farklı bir kompozisyon kurgusuna sahip tavus kuşu figürlü seramik bir tabak karşımıza çıkmaktadır. Diğer tabağın aksine merkeze yerleştirilen bir tavus kuşu figürü “s” şeklindeki geriye dönmüş boynu ile arkasındaki yavrusunu beslemektedir. Annesinin kuyruğuna basar vaziyette resmedilen yavrunun kuyruğu yukarı bakarken anneninki aşağıya dönerek simetri oluşturmaktadır. Tavus kuşlarından kalan boşluklara ise zambak, gül, lale gibi yarı stilize üsluba ait motifler doğada olduğu gibi yerleştirilmiştir. Osmanlı bezeme sanatının sistematik kurgusunun aksine oldukça resimsel ve serbest bir görüntü ortaya koymaktadır (Resim 4.2.4).

Resim 4.2.5: Tavus kuşu figürlü tabak, sır altı tekniği, 17. Yy, İznik, Osmanlı Dönemi, Metropolitan Müzesi, New York, env. no: 65.103

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451800>

Erişim tarihi: (27.05.2024)

Tavus kuşlu seramiklere bir örnek de 17. yüzyıla tarihlendirilen bir tabak üzerinde rastlanmaktadır. Kaya-dalga motifleri ile çerçevelenen tabağın ortasındaki tavus kuşu su içer vaziyette resmedilmiştir. Etrafında natüralist üslup motifleri ile doldurulmuştur. Detaylı olarak ele alınan tavus kuşunun aksine etrafın yerleştirilen çiçekler özensizdir (Turan Bakır, 2004:75) (Resim 4.2.5).

Başak Çoraklı (2012) “Çini ve Seramiklerde Tavus Kuşu Figürü” (15) adlı makalesinde Anadolu Selçuklu bezemelerinde yer alan tavus kuşu figürlerinin estetik ve hareketli çizimlerinin aksine Osmanlı dönemi tavus kuşu figürlerinin durağan tasvirlerine dikkat çekmektedir. Ayrıca geç devir örneklerindeki karikatürleşme ile figürün gittikçe nasıl bozulduğunu ve işçilik ve kompozisyondaki zayıflıklara vurgu yapmaktadır.

Antik çağlardan başlayan sembolik anlatılarla beslenen tavus kuşu tasviri bazen doğada görüldüğü gibi bazen de oldukça stilize vaziyette karşımıza çıkmaktadır. Gösterişli tüyleri, uzun esnek boynu ve uzun bacakları ile kullanıldığı kompozisyona hareket katmakla kalmayıp sembolik anlamı ile de tatmin edici bir seyir zevki vermektedir. Kültürlerin birbirine aktarımı ile benzer sembolizmi yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Anadolu Selçuklu yapılarında çinilerde kullanılırken Osmanlı dönemi seramiklerinde sembolizminden uzak dekoratif bir öge olarak varlığını devam ettirmiştir. Her dönemde Türk çini ve seramik sanatının bir unsuru olmayı başarmıştır.

5.UYGULAMA RAPORU: TAVUS KUŞLU ÇİNİ PANO

5.1. Desen Tasarımı ve Kompozisyon Oluşturulması

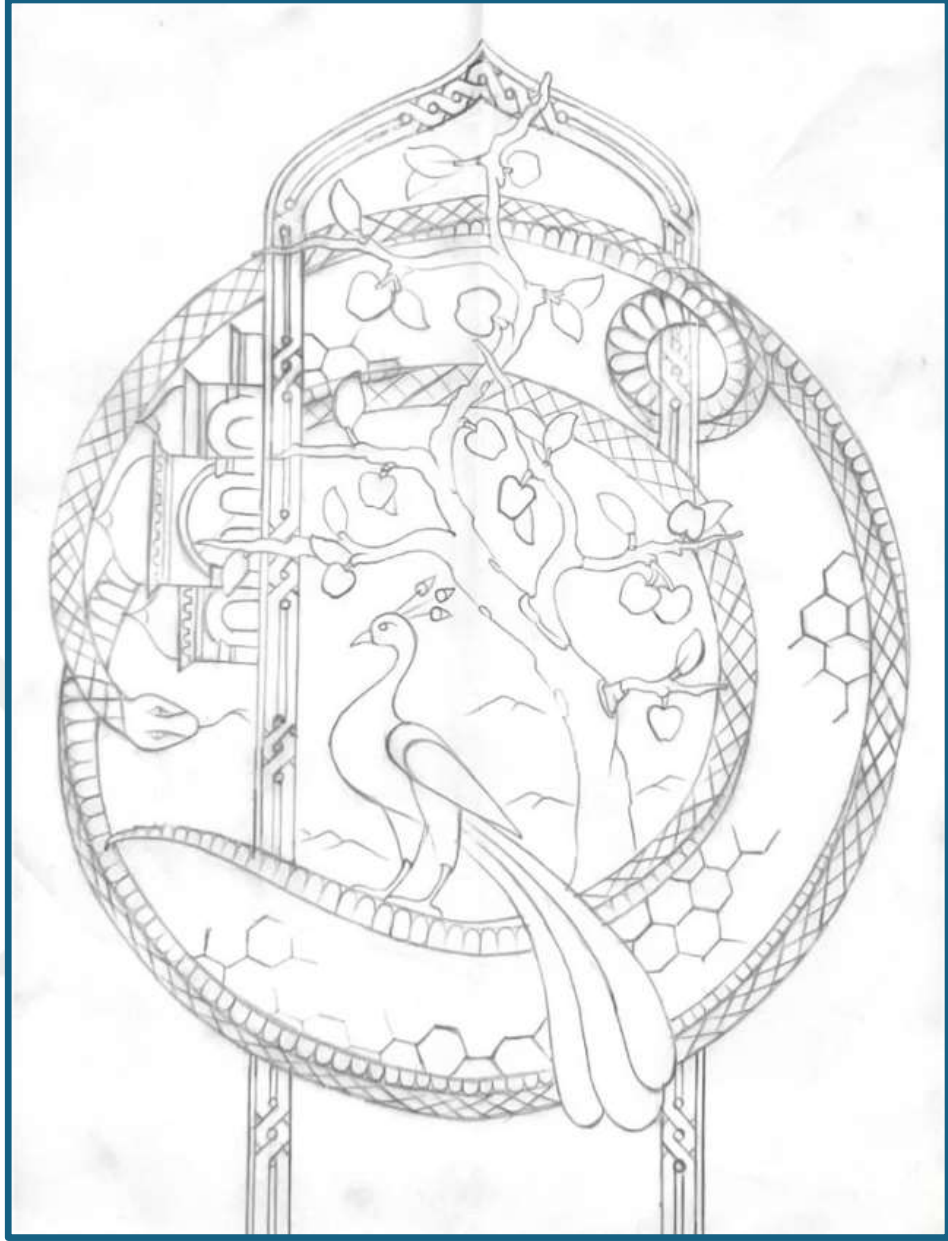
Eserin bütününe bakıldığında, Türk çini ve seramik sanatı tarihinde bir döneme ait olmamakla birlikte eserin genel atmosferi natüralist üslup ile ilişkilendirilebilir. Eserin geneli, Türk çini sanatında yer alan panolarla benzerlik göstermemekle birlikte, eserde serbest bir stilin hakimiyeti söz konusu olmaktadır. Hikaye de yer alan tavus kuşu, yılan, köşkler, ağaçlar, cennet ve cehennem tasvirleri Türk çini ve seramik sanatı ilkelere bağlı kalınarak stilize edilmiş ve Türk çini ve seramik sanatında yer alan dönem ve üsluplardan yola çıkılmıştır.

Türk-İslam sanatında tavus kuşu ikonografisine genel bir bakış konulu çalışmada, pano desen kompozisyonu oluşturulmadan önce konuyla ilgili, hikaye, anlatı ve mitler incelendi. Türk kültür ve sanatı ile birlikte, farklı kültür ve sanatlarda da tavus kuşu figürünün uygulama şekilleri ve stilizasyonları araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda tavus kuşu figürünün farklı hikayeleri olduğu ortaya çıkmıştır. Esere konu olan hikaye ise, yaratılış anlatılarının bir bölümü olan , şeytanın Havva'yı yasak elmayı yemesi için kandırmasıdır. Havva'da Adem'i kandırır ve Allah'ın emrine karşı geldikleri için cezalandırılırlar ve cennetten kovulurlar.

Esere ilham olan hikaye de yılan ve tavus kuşu cennette yaşayan hayvanlardır. Hatta tavus kuşu cennetin kapısında bekçidir. İnsanoğlunu kandırmaya yemin etmiş şeytan, cennetin kapısında yıllarca bekler, fakat kimse cennete girmez ve çıkmaz, uzun bir vakit sonra cennetin kapısında tavus kuşunu görür ve çok güzel olduğunu söyler ve cennette yer alan meyveden yemezse bu güzelliğini kaybedeceğine ikna eder. Tavus kuşu o meyveye nasıl ulaşacağını sorar, şeytan cennete girmesi halinde ona göstereceğini söyler, tavus kuşu bunun imkansız olduğunu cennetin muhafızı olan Rıdvan isimli meleğin cennete girilmesine ve cennetten çıkılmasına müsaade etmediğini dile getirir. Ancak yine de şeytana, ona yardımcı olacak birini tanıdığını ve onun Adem'e hizmetkarlık yapan yılan olduğunu söyler. Tavus kuşu cennette yılanı gidip olanları anlatır ve yılan şeytanla görüşür. Şeytan yılanı da kandırarak yılanın ağzında ya da karnında hava olarak cennete girmeyi başarır. Cennete girdiğinde Allah'ın yasak ettiği ağacın meyvesi olan elmayı alarak Hz. Havva'yı kandırarak yedirir. Havva da meyvenin güzelliğinden bahsederek Adem'i kandırır. Kandırılan Adem ve Havva çıplak kalarak utanırlar ve dallar arasına saklanırlar. Tüm bu olanlardan sonra Allah, Havva ve Adem'i dünyada birbirlerinden uzak noktalara göndererek cennetten kovar, Yılanın ise bacaklarını alarak sürüngen haline getirir ve tavus kuşunun ayaklarını ve sesini de çirkinleştirir. Yılan ve tavus kuşu da şeytana yardım ettikleri için cennetten kovulurlar. Adem ile Havva'nın dünyada birbirlerini bulmaları yüzyıllar alır. Kovuldukları cennete ve birbirlerine hasret kalırlar. (Öztürk, 2004, s.161-163).

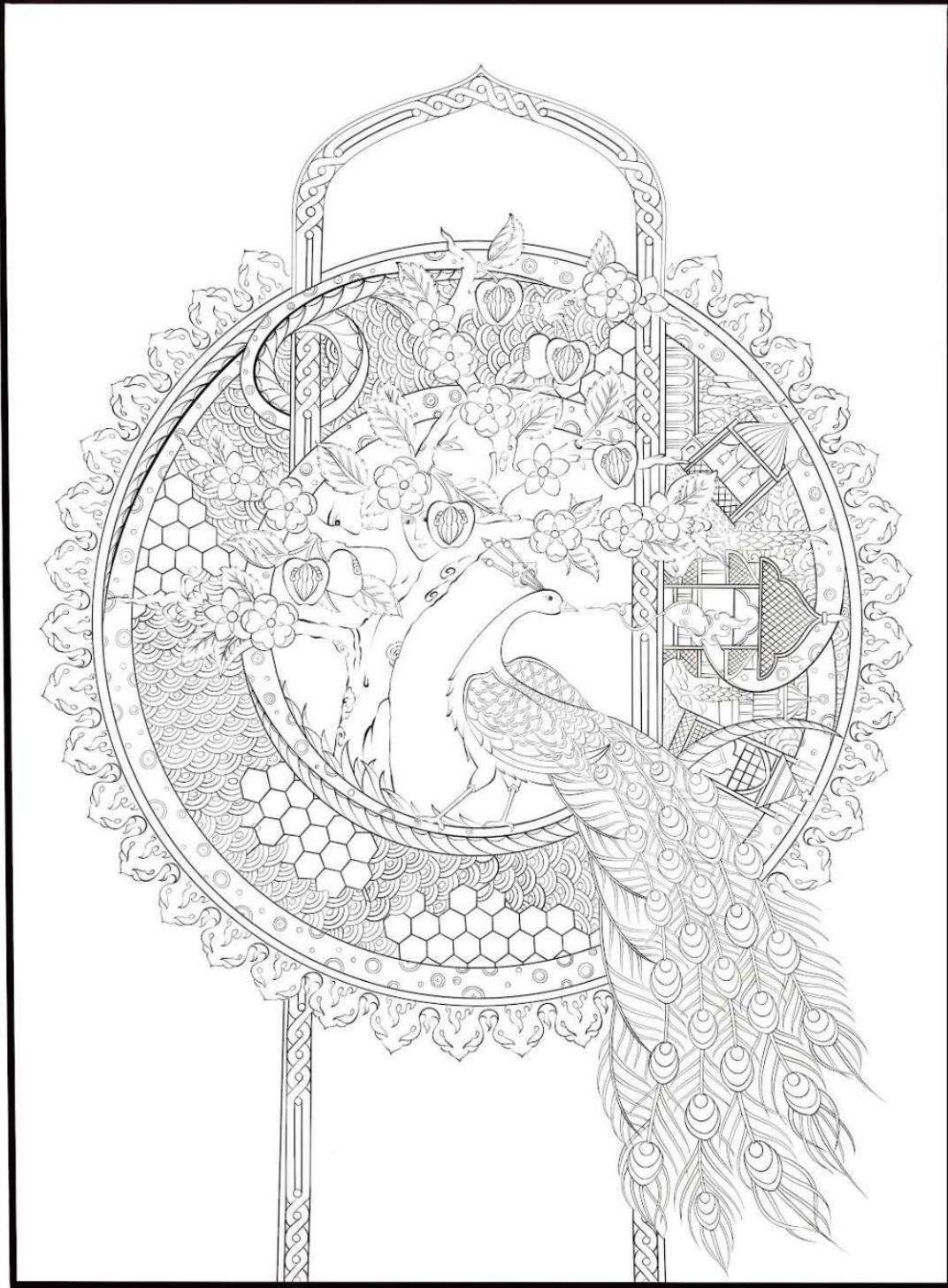
Bu hikaye aynı zamanda, insanın cenneti ve eşini uzun yıllar görmeyerek ilk ayrılığını ve özlemin de kaynağını oluşturur. Yılanın ve tavus kuşunun aldatılması ilk kandırılmayı ve hileyi doğurur. Tüm bunlar insanlık tarihinde ilk günahın ve insanın yeryüzünde yaşadığı sıkıntıların kaynağı olarak kabul edilir.

Çini panoyu oluşturan tasarım sürecinde, bu hikayenin nasıl somutlaştırılabileceği fikirleri tezahür etti, ilk karalamaları panonun son halinin çekirdeğini oluşturdu (Çizim 5.1.1).

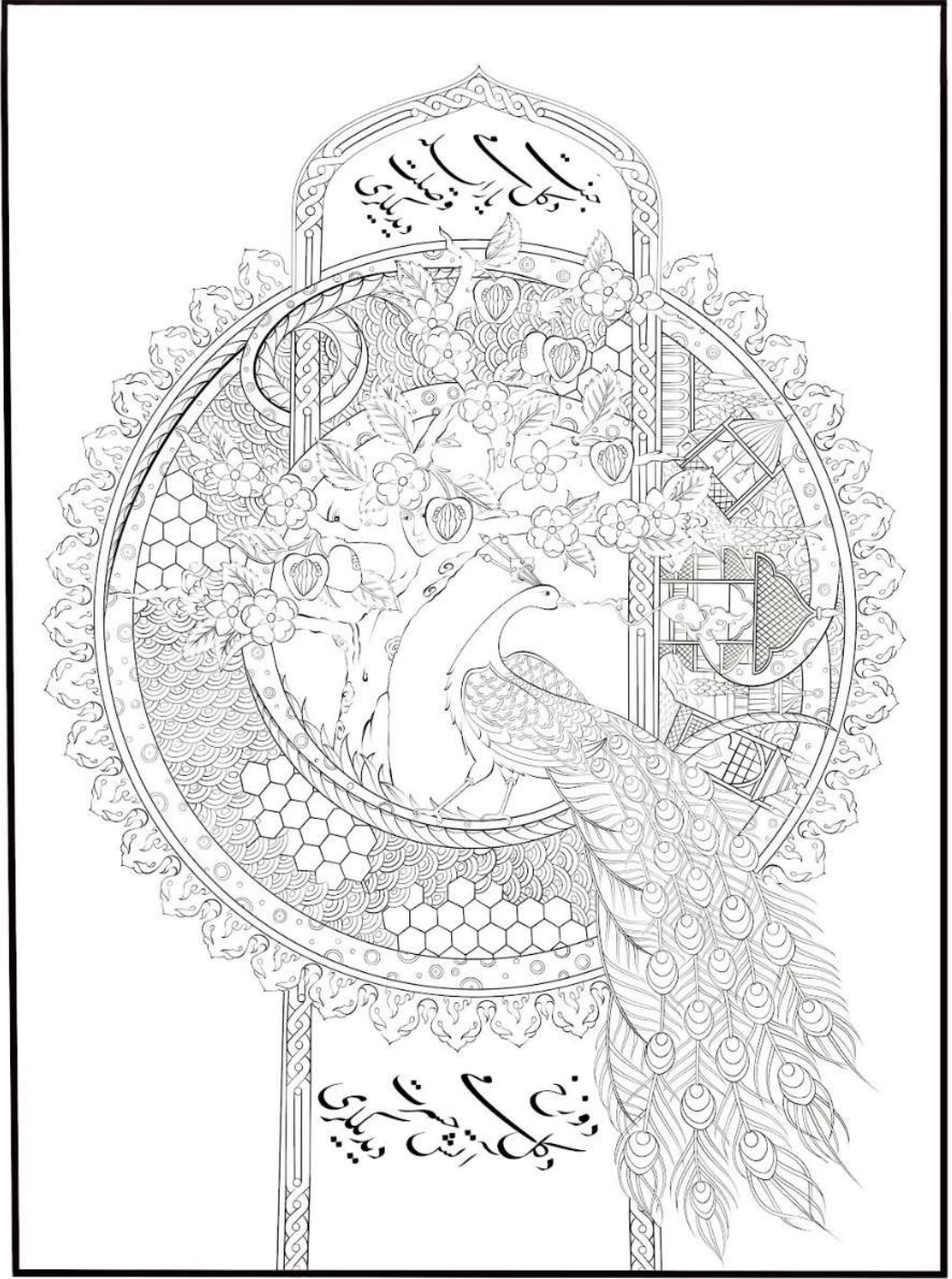
Çizim 5.1.1: Çini Panonun İlk Taslağı.

Bu ilk eskiz geliştirilerek zengin bir kompozisyon ile pano üzerine aktarılan son haline dönüştürüldü (Çizim 5.1.3). Bu dönüşüm sürecinde ilk olarak, hikayenin mekanlarla (cennet, cehennem, dünya) olan ilişkisi ve hikayeye konu olan figürlerin stilizasyonları yapıldı. Hikaye tek bir sahnede ifade edildi. Bu sahneden oluşan pano bölümlere ayrılarak anlatıldı.

Çizim 5.1.2: Çini Panonun Geliştirilmiş Tasarımı.

Ebatlar: 80.100 cm

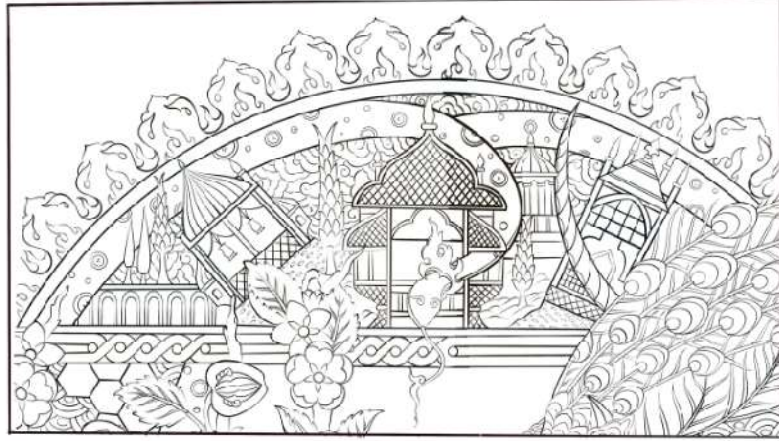
Çizim 5.1.3: Çini Panonun Yazı ile Tamamlanmış Son Tasarımı.

Ebatlar: 80.100 cm.

Çizim 5.1.4-5-6: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 1.

Bölüm 1: Bu bölümde (Çizim 5.1.3) cennetin kapısı, panonun orta kısmına, insanlık tarihinin en eski zencereği sayılabilecek bir motifle bezenerek ifade edilmiştir. Kapının sol tarafında sürüngenlikle cezalandırılan yılanın sürünerek düğüm attığı görülür. Kapının iç kısmında kullanılan sarı renk cennet imgesini desteklemek için ışık olarak düşünülmüştür. Kapıda yer alan yeşil renk, yeşilin cennetle ilişkilendirilmesi nedeniyle seçilmiştir. Kapının en tepesinde yer alan zencirekteki boğumlar cennetin yedi katıyla ilişkilendirilmiştir (Çizim 5.1.4-5-6) (Resim5.1.1).

Çizim 5.1.7: Çizim Pano Tasarım Detayı, Bölüm 2.

Bölüm 2: Cennetin köşklerinin anlatıldığı bu bölüm yılanın sınırlandırdığı ve cennetin kapısını simgeleyen zencerek arasında kalan bölümdür. Cennetin köşkleri stilize edilip çıkış noktası olarak, 16-17.yy da yapılmış köşk ve ev stilizasyonları içeren çini tabaklardan ilham alınmıştır (Resim 5.1. 2-3). Bu bölümde kullanılan selvi ağaçları, cennette yaşamın ölümsüzlüğünü ve sonsuzluğunu temsil etmektedir (Çizim 5.1.7).

Resim 5.1.1: Köşk tasvirli tabak, sır altı tekniği, 17.yy, Osmanlı Dönemi, İznik, Christie's Müzayede Evi, Londra.

<https://tr.pinterest.com/pin/198439927324679056/>

Erişim tarihi: 22.05.2024

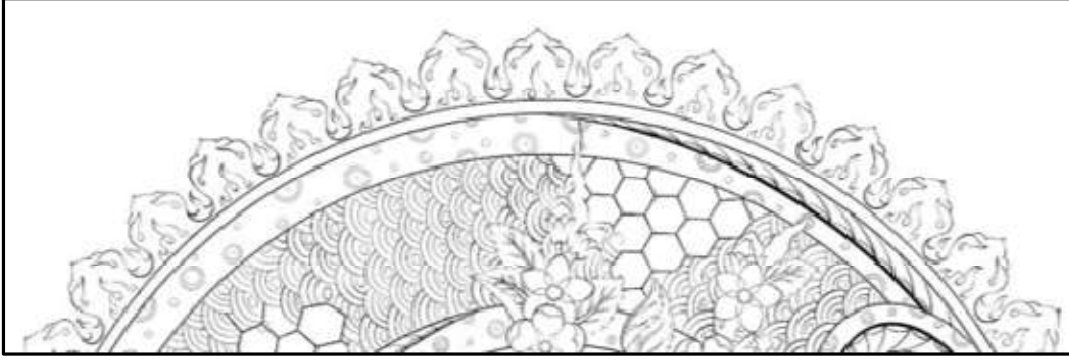

Resim 5.1.2: Köşk tasvirli tabak, sır altı tekniği, 16.yy, Osmanlı Dönemi, İznik, Aga Khan Müzesi, Ontario.

https://islamicartsmagazine.com/magazine/view/22_

amazing_ceramic_pieces_from_the_aga_khan_museum/

Erişim tarihi: 12.05.2024

Çizim 5.1.8: Çini Pano Detayı, Bölüm 3.

Resim 5.1.3: Çini Panodan Detay.

Bölüm 3: Cennet tasvirlerinde ve anlatılarında karşımıza çıkan süt ve bal olarak akan cennetin ırmaklarını temsil etmektedir. Süt ırmağı için durağan bir dalga formu tercih edilmiş, süt rengini ifade etmek için panonun bu bölümleri oldukça hafif bir şekilde gri ve turkuaz renkle renklendirilmiştir. Bal ırmakları ise bal peteği şeklinde tasvir edilmiş ve sır altına sarı renk, sır üzerine altın yıldız uygulamasıyla vurgulanmıştır (Çizim 5.1.8) (Resim 5.1.3).

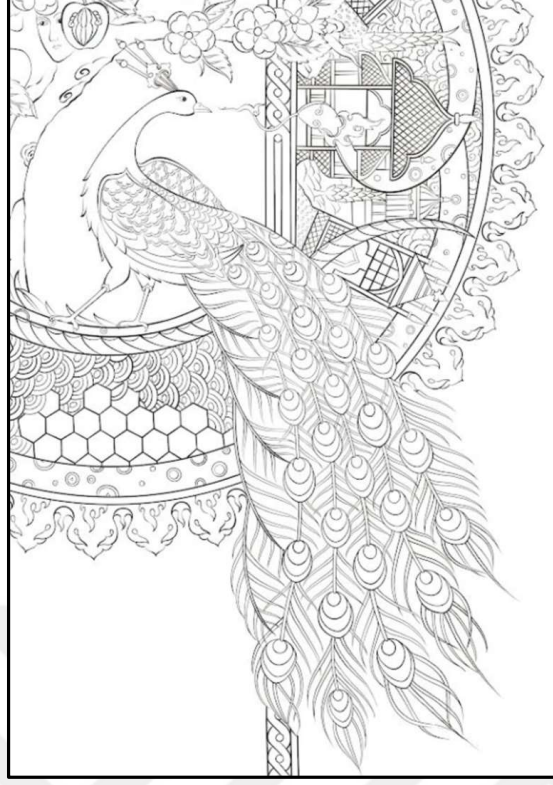

Çizim 5.1.9: Çini Pano Detayı, Bölüm 4.

Çizim 5.1.10: Çini Pano Detayı, Bölüm 4.

Bölüm 4: Panonun orta merkezini oluşturan, yılanın kuyruğunun neredeyse daire çizerek sınırladığı bu bölümde; yasak elma ağacı ve tavus kuşu yer almaktadır (Çizim 5.1.9). Elma ağacı natüralist üslup ilkeleri referans alınarak; çiçekleri, meyvesi, yaprakları ve goncası ile stilize edilmiştir. Elmalar havalı kırmızı ile çiçekler elma çiçeğinin de rengi olan pembe ve mangan moru ile ve yapraklar yeşille renklendirilmiştir. Elmaların bazıları tek bazıları çift olarak dallarda yer alır. Çift olanlar Adem ve Havva'nın kavuşumuna, tek olanlar ayrılığına gönderme olarak yerleştirilmiştir. Ağacın sol tarafındaki dallar arasına dikkatlice bakıldığında dalların yerleşimiyle zeminde oluşan Adem ve Havva figürünün yüzleri görülmektedir. Böyle tasvir edilmeleri elmayı yediklerinde çıplak kalmaktan duydukları utançla kendilerini saklama ihtiyacını temsil etmektedir (Çizim 5.1.10).

Çizim 5.1.11: Çini Pano Detayı. Bölüm 5.

Bölüm 5: Tavus kuşu ve yılanın konuşma sahnesini oluşturan bu bölümde, yılanın cennetin köşkleri arasından kıvrılarak gelişi, yılanın sinsilik ile tavus kuşunun boynunu geri çevirerek bakması kibri sembolize etmesiyle ilişkilendirilmiştir. Yılanın boynunda taşıdığı ateş ise şeytan tarafından kandırılıp artık şeytanlaşmasını ve cennete şeytanın girişini temsil etmektedir. Tavus kuşunun anatomisinde yer alan uzun kuyruğu cennetten ve cehennemden geçerek panonun, kobalt-turkuaz alanına sarkması ve o alanın dünyayı temsil etmesiyle hikayenin sonunda tüm figürlerin dünyaya gönderilmelerine işaret etmektedir (Çizim 5.1.11).

Çalışmada yer alan hayvan figürleri yılan ve tavus kuşu sembolik anlamlarına gönderme yapılarak Türk çini sanatının stilizasyon ilkelerine bağlı kalarak yorumlanmıştır. Tavus kuşu figürünün ihtişamlı kuyruğu bu özelliğini vurgular nitelikte yorumlanmıştır. Türk çini ve seramik sanatında sıklıkla kaşımıza çıkan, tavus kuşunun boynunu geriye çevirerek arkaya baktığı duruşuyla stilizasyon yapılmıştır (Çizim 5.1.11).

Yılan ise tüm panoyu sararak, içeri doğru dolanan bazen düğüm atan ve alanların birbirinden ayrılmasını sağlayan kompozisyon kurgusunu inşa etmiştir (Çizim 5.1.3).

Resim 5.1.4: Tepelik formu ile dekore edilen kase, sır altı tekniği, 16.yy, İznik, Osmanlı dönemi, Louvre Müzesi, Paris, env. no: 2626

<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010330241>

Erişim tarihi: 22.05.2024

Çizim 5.1.12: Çini Pano Tasarım Detayı, Bölüm 6.

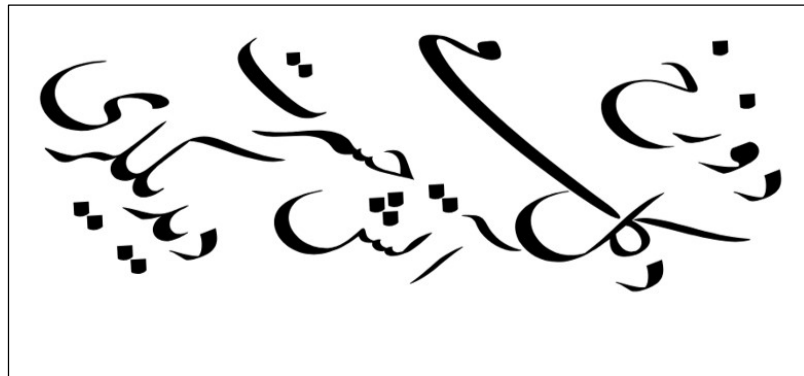
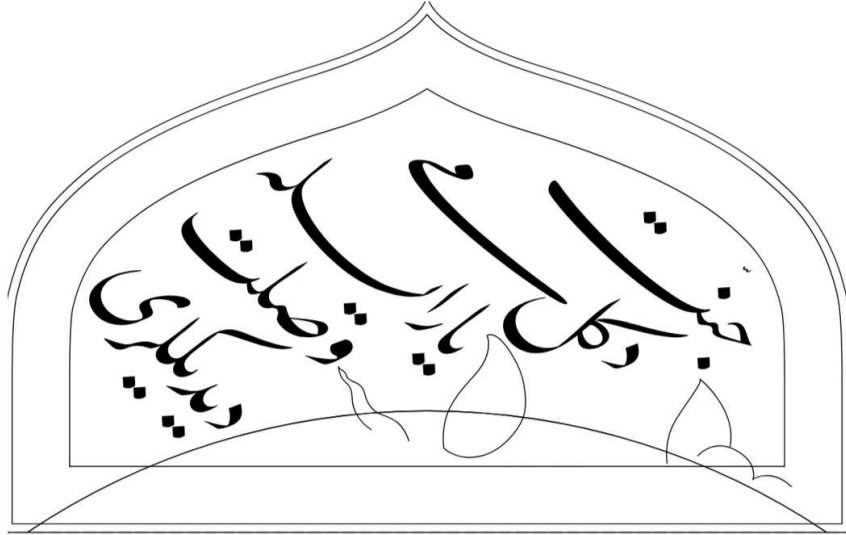
Bölüm 6: Kompozisyonun en dış kısmını çevreleyen ateş bordürüyle oluşturulan kısmın daire olmasında, cehennem halka olarak ifade edilebilmesinden yola çıkmıştır (ateş çemberi) (Çizim 5.1.112). Cehennem halkası şeytanı cennete sokmasına gönderme olarak yılanın sırtına yerleştirilmiştir. Bu cehennem bölümü tasvir edilirken Türk çini ve seramik sanatında karşımıza sıkça çıkan, bazen tabak ya da panoların bordüründe, bazen Louvre Müzesinde bulunan şekerlikte olduğu gibi kullanılan tepelik formundan yola çıkılarak tepelik formunun alev motifine dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur (Resim 5.1.5).

Resim 5.1.4: Çini Pano Detayı.

5.2 Cennetin Kapısı için Talik Hat Yazısı

Cennetin kapısı olarak ifade ettiğimiz alan, kapının alt ve üst kısmında bulunan talik yazıların olduğu kısmı kapsar. Kapının taç bölümünde ve alt bölümünde bulunan yazı alanında, 17.yy da yaşamış Şair Nevi'nin divanından alınmış beyit yer almaktadır. Bu beyitte, Nevi divanında yer alan "Cennet değülmi yar ile vuslat didükleri, Düzah değülmi ateş-i hasret didükleri" yazmaktadır. Beyitin ilk dizesi "cennet degilmi yar ile vuslat dedikleri" kapının taç kısmında yer alır (Çizim 5.2.1). Beyitin ikinci dizesi olan "düzah değilmi ateşi hasret dedikleri" ise kapının alt kısmında yer alır. Yazılar hattat Sinan Doğan tarafından bu alanlara talik hattı ile mail kıta formunda yerleştirilmiştir (Çizim 5.2.1-2).

Çizim 5.2.1-2: Pano Yazıları.

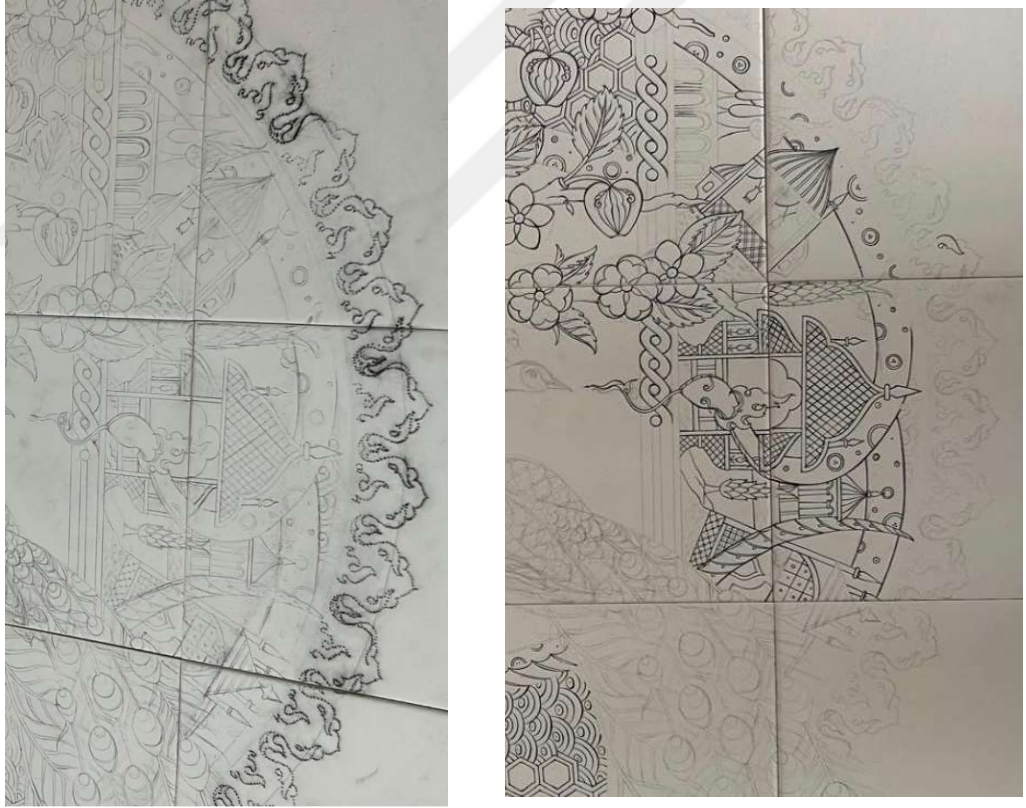
Çizim 5.2.3: Pano Yazıları.

Yazıların ilk yerleşiminde beyitin tamamının kapının taç kısmı içine yerleştirilmiştir (Resim 5.2.3). Daha sonra yazıların çok sıkışmasından dolayı kalem kalınlığı çok incelmış ve panonun genelinde denge bozulmuştur. Bu nedenlerden dolayı yazı ikiye bölünmüştür.

5.3 Teknik Uygulamalar

Yapılan inceleme ve okumalar sonucunda meydana gelen desen tasarımı yirmi adet, 20 . 20 cm İznik alt yapı özelliklerine sahip çini karodan 80.100 cm boyutlarında, sır altı tekniğinde ve sır üstüne altın yıldız kullanılarak çini pano olarak uygulanmıştır.

Desen tasarımı kömür tozu kullanılarak, çini karolar üzerine aktarılmıştır. Aktarılan desen siyah renkli tahrir boyası ile kontürlenmiştir (Resim 5.4.1-2)

Resim 5.3.1-2: Çini Panodan Uygulama Detayı.

Farklı renk kombinasyonları için kuru boya ile renk eskizi meydana getirilen pano da renk eskizi sonucu ışığında, çini boya ları çini üzerine denenerek renkler test edilmiştir. Renk eskizi ve bu denemeler ışığında en uygun renk ler tercih edilmiştir. Cennet, ce hennem, tavus kuşu, yılan, elma ağacı gibi farklı unsurları bir araya getiren pano için renk eskizi süreci oldukça titizlik gerektirmiştir. Bu farklı unsurları yansıtabilmek için, kobalt, kırmızı, pembe, mangan moru, kahverengi tonları, sarı tonları, açık yeşil, koyu yeşil, gri, turkuaz, boncuk mavi, siyah ile zengin bir renk skalası oluşturularak, sır altına uygulanmıştır (Resim 5.4.3).

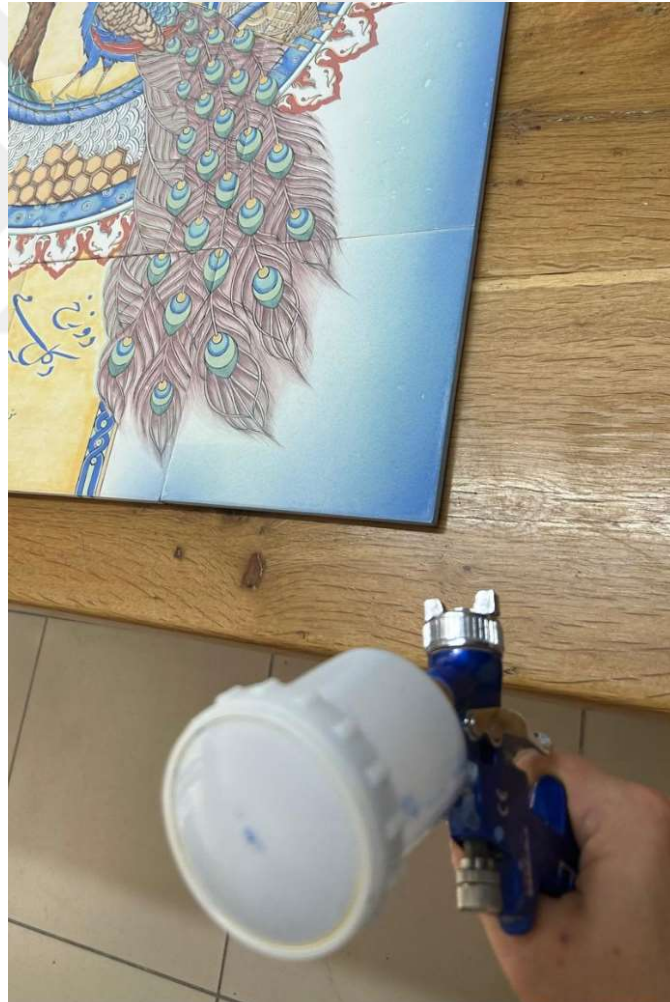
Resim 5.3.3: Çini Panodan Renk eskizi detayı.

Çini panoda, cennet kapısı yeşil, koyu kobalt ile kapının iç kısmı; sarı ile, yılan; turkuaz, boncuk mavi ve kobaltın tonları ve siyah gölgeler ile, cehennem ateşi; kırmızı, sarı ve turkuaz ile, cennetin köşkleri; kahverengi, sarının tonları ile, elma ağacının gövdesi;

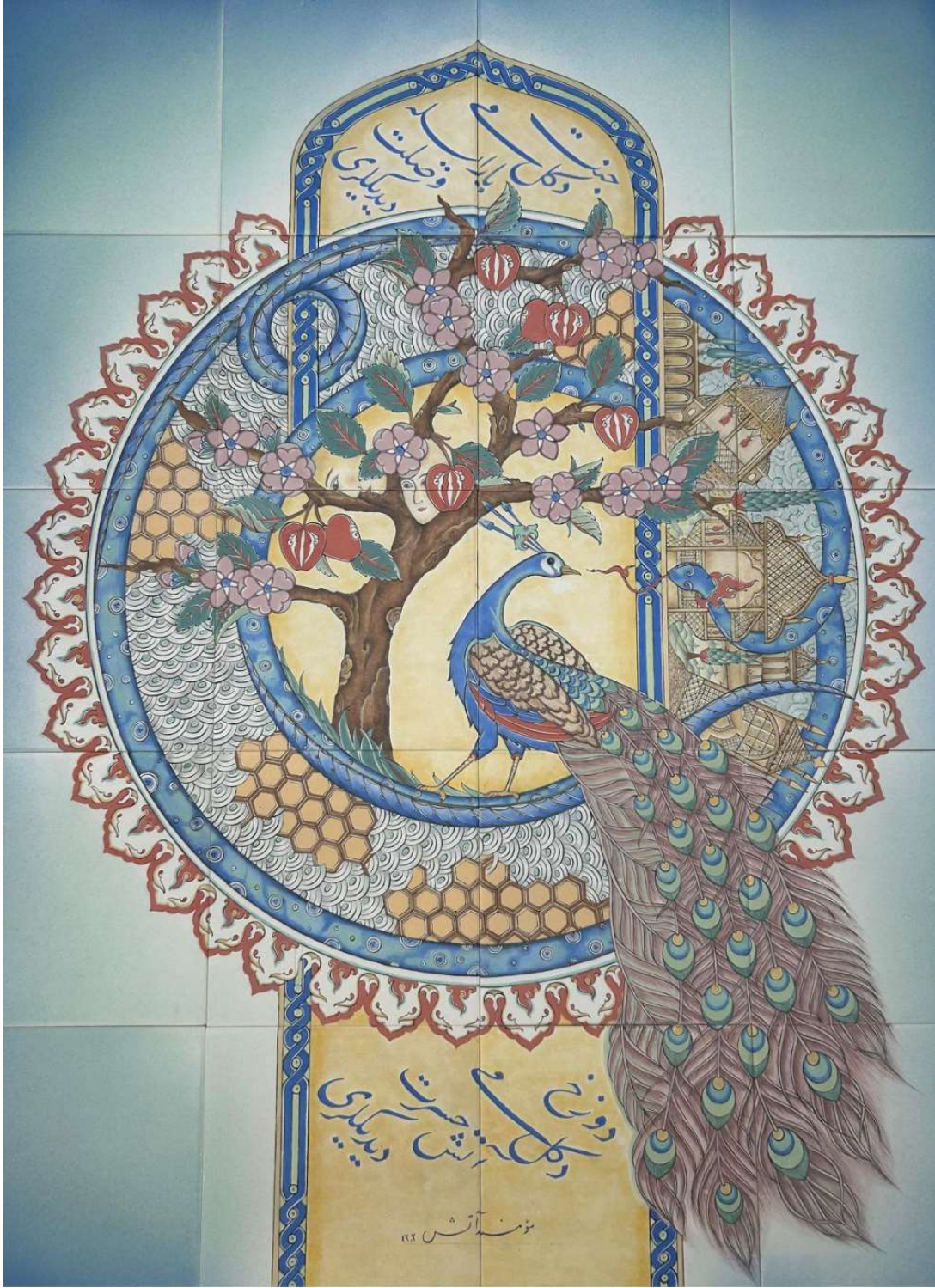
kahverengi tonları ile, elmalar; kırmızı ile, elma çiçekleri; pembe ve mangan ile, yapraklar; yeşilin tonları ile boyanmıştır. Ayrıca tavus kuşu figürünün gövdesi; kobaltın tonları ve turkuazla, kanadı; kırmızı, kobalt kahverengi tonları ile ve kuyruğu; açık yeşil, koyu yeşil, kobalt, sarı, mangan moru, pembe ve üzerine kahverengi tarama yapılarak boyama tamamlanmıştır.

Boyamada serbest bir tarz benimsenmiş ve özgün bir palet ortaya konulmuştur.

Panoda, kompozisyonun dışında kalan alanlar dünyayı temsil ettiği için turkuaz ve kobaltın tonları tercih edilmiş ve alanın geniş olmasından kaynaklı homojen bir dağılım sağlayabilmek için pistole ile renkler püskürtülmüştür (Resim 5.4.3)

Resim 5.3.4: Çini Pano Uygulama Detayı.

Resim 5.3.5: Çini Pano Uygulama Sonucu.

Ebatlar: 80.100 cm.

Kontür işlemleri ve boyaması tamamlanan çini karolar şeffaf sırla kaplanarak 945 C’de fırınlanmıştır. Fırınlama sonrası karolarda beklenmedik olumsuz bir durum ile karşılaşmamıştır. Ancak çinilerin İznik alt yapılı oluşu, Kütahya yapımı çini karolara oranla sırlama ve fırınlama aşamaları açısından oldukça titizlik gerektirmiştir (Resim 5.4.6-7).

Resim 5.3.6-7: Çini Pano Sırlama Detayı.

Sır pişirimi tamamlanan panonun bazı yerleri için renk eskizinde planlanan altın yıldız uygulaması sır üzerine yapılmış ve tekrar yaklaşık 600 C de pişirime tabi tutulmuştur. Sonuç olarak altın yıldız istenildiği gibi parlamaya başlamıştır (Resim 5.4.8).

Tüm bu işlemler tamamlandığında çini karolar çerçevelenerek sergilenmeye hazır hale gelmiştir.

Resim 5.3.8: Çini Pano Final Fotoğrafi.

Ebatlar: 80.100 cm.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk-İslam sanatındaki çini ve seramik örneklerinde sıklıkla karşımıza çıkan ve birçok hikaye, anlatı ve mitlere konu olan pek çok anlamlar ve semboller taşıyan tavus kuşu figürü bu çalışmada incelendi. Tavus kuşu figürünün farklı kültürler açısından da önem arz ettiği ve pek çok anlam yüklenerek günlük hayatlarında ve tören bezemelerinde kullanımının yaygın olduğu kanaatine varıldı. Tavus kuşu hikaye ve mitlerinin ilk insanla başladığı görüldü. Böylesine zengin anlamları olan bir figürle farklı bir bakış açısıyla yeni bir pano ortaya konuldu. Bu yeni panoda geleneksel uygulama yöntemlerine bağlı kalındı.

Panoya ilham kaynağı olan ilk ayrılık ya da özlem duygusu, Türk edebiyatının önemli unsurlarından divan edebiyatından bir beyitle ifade edildi. Bu duyguları, yansıtma aracı olarak kullanılan Adem ile Havva hikayesinde yer alan cennet, cehennem olguları, önce tasvir edilerek somutlaştırıldı daha sonra bu beyitle soyutlaştırıldı. Asıl cehennemin kişinin sevdiğine duyduğu hasret ve asıl cennetin ise sevgiliyle kavuşma olduğu sonucuna bağlandı. Divan edebiyatı zenginliği ile bu kavuşulan ya da kavuşulamayan bu sevgili yaratıcıda olabilir somut bir sevgilide olabilir. Böylelikle izleyiciye neye hasret olduğu ya da nerede yabancı hissettiği veya neyle kavuşma isteği duyduğu düşündürülmek istendi. İnsanın en temel duygularından oluşan hikâyede, ayrılık, kavuşma, aldatılma, inanma isteği, her zaman güzel kalma çabası farklı hayvan figürleri ile somutlaştırılarak hikaye de anlatıldı.

KAYNAKÇA

Aksoy, E., ve Bülent, E. (2018). Anadolu Halılarında Yer Alan Zümrüdü Anka ve Ejder Motifleri. 2.Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu, Sempozyum Tam Metin Kitabı, 111.

And, M. (2007). Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arik, R. (2000). Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Arik, R. (2001), Kubad Abad, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Arik, R. ve Arik O. (2007), Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları.

Aslanapa, O. (1993). Türk Sanatı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aslanapa, O. (2005). Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Aydemir, A. (2013). Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'te Kuşlar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6 (1), 167-292.

Bakır Turan, S. (2004). Osmanlı Hayvan Figürlü Seramikleri, Seramik Türkiye Dergisi, Nisan– Haziran, 4, 70-78.

Balcı, N. (2012). “Türk Halı Sanatında Mitolojik Kaynaklı Bazı Motifler”, Arış Dergisi, 8, 38-51.

Baş, Gülsen (2006). Diyarbakır'daki İslam Mimarisinde Süsleme-I, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Batıslam, H. D. (2002). Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I, 185-208.

Biol, İ. A. ve Derman, Ç. (2020). Türk Tezyînî San'atlarında Motifler. İstanbul: Kubbealtı.

Bonnefoy, Y. (1981). Mitolojiler Sözlüğü, Ankara: Dost Kitabevi.

- Cömert, B. (2006). Mitoloji ve İkonografi, Ankara: De Ki Yayınları.
- Çağatay, S. (1971). Türk Halk Edebiyatında Kuğu Kuşu, I.MATK, Tebliğler, 2, İstanbul.
- Çakmakçı, H. (2011). Türk-İslam Minyatürlerinde Simurg Tasviri ve İkonografisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Çelik, A. (2002). Niğde Sungur Bey Camiinde Bulunmuş Olan Çift Başlı Kartal Figürlü Halı Üzerine Düşünceler, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 9, 45-59.
- Çetin, Y. (2013). Mardin Savurkapı (Sitte Radaviye) Hamamı'nda Bulunan Figürlü Tas Plastik Süslemelerin Türk Süsleme Sanatı İkonografisi Açısından Bir Değerlendirmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, 6 (25), 169-183.
- Çetin, Y. (2017). Türk Sanatı Bezeme İkonografisi Açısından Tavus Kuşu Figürlerinin Bir Değerlendirilmesi. Kesit Akademi Dergisi (9), 1-17.
- Çoban, İ. (2015). Türk İkonografisinde Kartal Motifi ve Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları, İdil, 4 (16), 57-80.
- Çoraklı, B. (2012). Çini ve Seramiklerde Tavus Kuşu Figürü, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İstanbul: MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını (6), 7-16.
- Çoruhlu, Y. (2000). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2011). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabcacı.
- Çoruhlu, Y. (2017). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2019). Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I, Proto-Türk Devrinden, MS 14. Yüzyıla Kadar Ef-sanevi ve Yırtıcı Hayvanların Sembolizmi Üzerine Bir Deneme. 3. Basım. İstanbul: Ötü-ken.
- Erhat, A. (1972). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Esin, E. (2004). Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul: Kabcacı Yayınları.

Göner, G. "Türk Destanlarında Kuş Figürü. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi 2 (4) (Temmuz 2020): 213-86.

Görür, M. (1999). Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme 1300-1435, 2, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Gündoğdu, H. (1979). Türk Mimarisinde, Figürlü Taş Plastik, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi.

Gündoğdu, H. (1984). Niksar'da Pek Bilinmeyen Bir Çeşme ve Üzerindeki Kabartmalar, Kaynaklar, 2, 41-48.

Gündoğdu, H. (2004). Tokattan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 13, 65-93.

Güven, M. (2014). Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 51, 285-302.

Karakuş, G. (2020). Simurg Söylemi Üzerine Görsel Anlatılar. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Kartal, S., ve Alp, K. Ö. (2021). Mitolojik Kuşlardan Simurg'un Minyatürler Üzerinden Sembolik Anlam Kodları, Folklor Akademi Dergisi, 4 (3), 439-451.

Kembu, M. S. (1976). Şah Cihannâme, (Ed. V. Kureyşi), Lahor.

Kurtubî, el-Câmi', XIII, 172-191.

Muhammed Celaleddin-î Rumi (2013). Mesnevi-î Şerif, İstanbul: Orat Yayınevi.

Mutlu, M. Asım-Işıklar, M. (2010). Nakış Karamağaralı: Türk Şehri Kazısı Ahlat, Destek Bekliyor, Türk Yurdu, (280), 46-47.

Mülayim, S. (1999). Değişimin Tanıkları, İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ögel, B. (2014). Türk Mitolojisi II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ögel, Semra (1965). Anadolu Selçuklu Sanatının Önemli Bir Kaynağı: Gazne Sanatı, Türk Araştırmaları Dergisi, Ankara, (3), 197-205.

Öger, A., ve Köse, S. (2014). Uygur Kültüründe Tufan'ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi (3), 163-175.

Önder, M. (1968). Kubadabad Sarayı Harpi ve Simurg'ları. Türk Etnografya Dergisi (10), 5-17.

Öney, G. (1967). Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 31 (122).

Öney, G. (1992). Anadolu Selçuklu Süslemesi ve El Sanatları. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Önkal, H. (1996). Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öpghaffen, L. (2009). Sirens On The Roof. Identifying The Birds-Women Cooked In Central Italy, Deliciae Fictiles IV: Architectural Terracottas in Ancient Italy. Images of Gods, Monsters, and Heroes. International Conference Proceedings held in Rome.

Özbek, Y. (1999). "The Peacock Figure and Its Iconography in Medieval Anatolian, 10th International Congress of Turkish Art, 17-23 September 1995, Geneva.

Parman, E. (1993). Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar ve Güner İnal'a Armağan, Ankara, 387-412.

Pınarbaşı, S. Ö. (2004). Çağlar Boyu Tahtın Simgesel Anlamları Işığında Türk Tahtları, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Radloff, W. (1986). Sibirya'dan Seçmeler, çev. Ahmet Temir, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Smith, W. (1990). A Smaller Classical Mythology, London: Wm Clowes And Sons Limited Street And Charing Cross.

Soyer, F. (2015). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi E.H.1512 Numarada Bulunan Mantıku't-Tayr Nüshası Minyatürlerinin Teknik Çözümlemesi ve Sembolik Anlatımları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Şahin, C. (2001). Türklerde Ejder ve Simurg Motiflerinin Grafik Gelişimi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Telimen, M. (2012). Anadolu'nun Damgalanmış Halkı: Yezidiler, Batman Üniversitesi Yaşambilim Dergisi, 1 (1), 963-971.

Temur, A. (2009). Grek Sanatında Karışık Yaratıklar, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.

Tsiafakis, D. (2004). Fabulous Creatures and Demons of Death, The Centaur's Smile The Human Animal in Early Greek Art, London: Princeton University Art Museum, Distributed by Yale University Press New Haven and London.

İNTERNET KAYNAKÇASI

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hudhud> . Erişim Tarihi: 14.05.2024

<https://kutsalkitap.info.tr/?q=lev%2011:%2019-25> . . Erişim Tarihi: 02.03.2024

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Neml-suresi/3175/16-ayet-tefsiri>. Erişim Tarihi: 02.05.2024